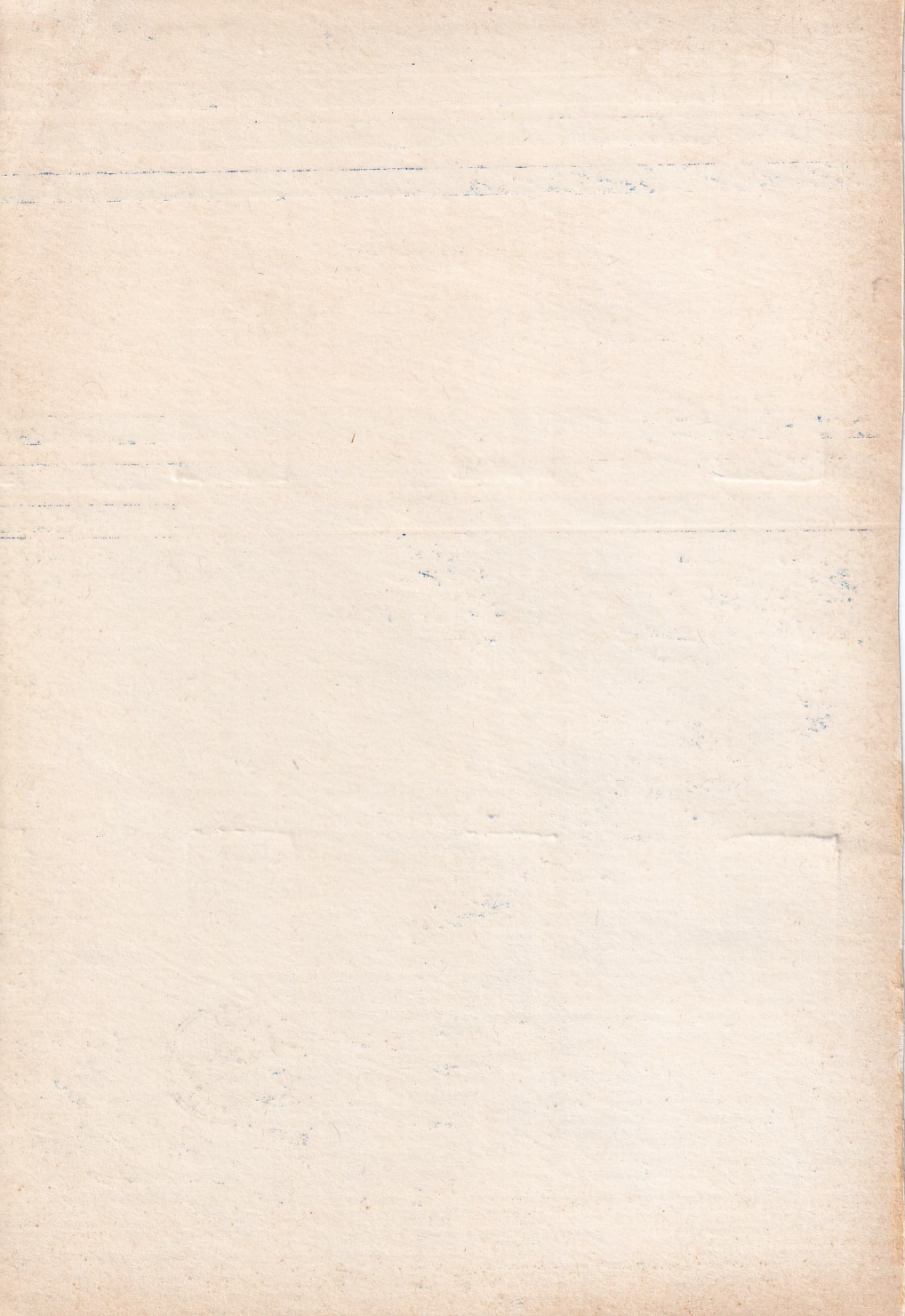

Sevgi Özel

Besim Atalay

Türk Dil Kurumu Yayınları

YORUM BASIMEVİ - ANKARA 1983

SEVGİ ÖZEL

BESİM ATALAY

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI

TDK TANITMA YAYINLARI

TÜRK DİLİNE EMEK VERENLER DİZİSİ : 26

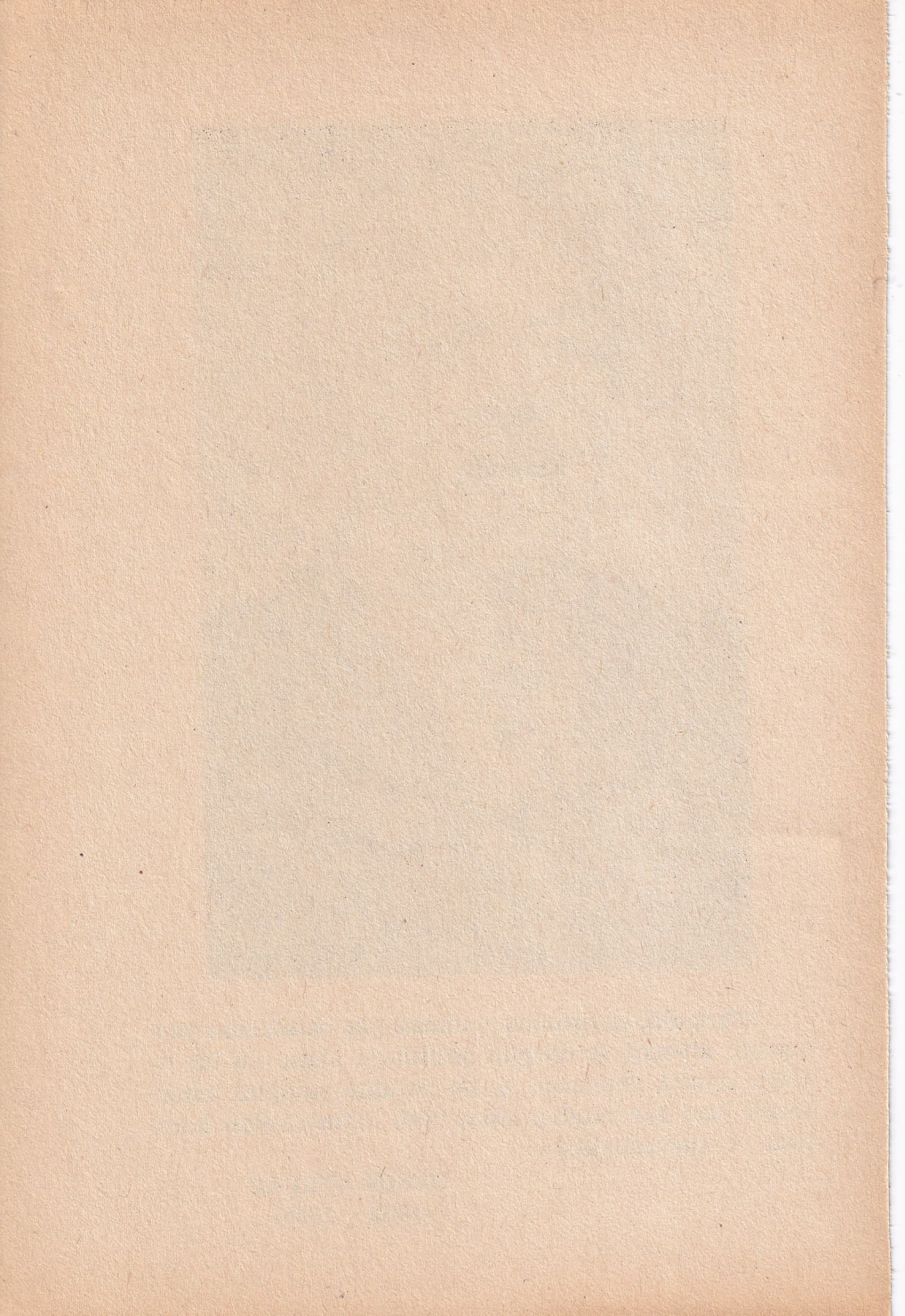
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI : 513

«Türk dili, içerisinde çıkılması güç bataklıklar yapmadan, ahenkli ve düzgün şırıltılarla akan ulu bir ırmağa benzer, yapılacak iş, bu ırmağın yatağını temizlemek, onu her yandan sızan kötü katıntılardan korumak ve kurtarmaktır.»

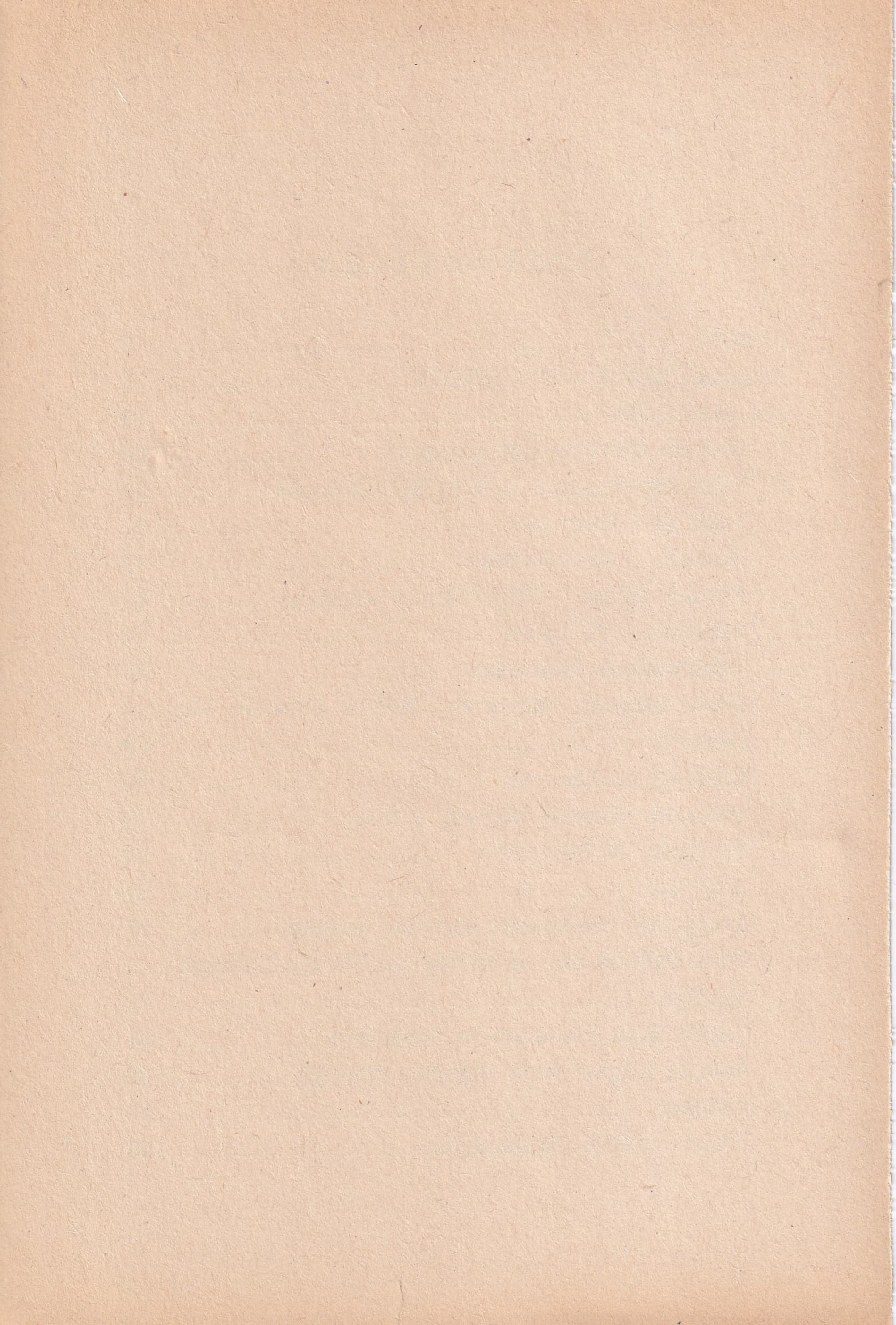
BESİM ATALAY

(1882 - 1965)

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ	9
YAŞAMÖYKÜSÜ VE KİŞİLİĞİ	11
ÇALIŞMALARI	24
1. Değişik Konulardaki Kitapları	25
2. Türk Dil Kurumu ve Dille İlgili Kitapları	39
Türk Dili Kuralları	41
Divanü Lûgat-it-Türk	42
Divanü Lûgat-it-Türk Dizini «Endeks»	50
Müeyyessiret-ül -Ulûm	54
Türkçemizde Men-Man	57
Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme	63
Ettuhfet-üz-Zekiyye	68
Türkçede Kelime Yapma Yolları	70
Eş-Şüzûr-üz-Zehebiyye	75
Seng-Lâh	77
Arapça ile Türkçenin Karşılaştırılması	77
Türk Dilinde Ana Kelimeler ve Türkçe Türetme Sözlüğü	78
Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri	81
Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü	82
3. Yazıları	85
Besim Atalay Kaynakçası	100

Ö N S Ö Z

Türk diline emek verenler arasında adı unutulmayacak dil bilginlerinden biri de *Besim Atalay*'dır.

Besim Atalay, medrese eğitimiyle yetişmiş olmasına karşın, Türk dili üzerindeki araştırmaları ve dilin özleşmesi konusundaki çalışmalarıyla tanınmış bir dildir. *Atalay*, tüm yaşamını Türkçeye adamıştır, denilebilir. Türklük ve Türkçecilik onun yaşamıdır, bu iki kavram, Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak, onun yaşama amacı olmuştur.

Besim Atalay öğretmenlik, yöneticilik yapmış, değişik konularda kitaplar yayımlamış, bunun yanı sıra da uzun yıllar milletvekilliğini sürdürmüştür. Bir yandan yazınla, bir yandan da dille uğraşmış, geride 35'e yakın kitapla pek çok yazı bırakmıştır. Dilci *Besim Atalay* olarak en önemli yapıtlarını Türk Dil Kurumundaki 17 yıl içinde ortaya koymuştur. Çalışmalarıyla, özellikle de *Divanü Lûgat-it-Türk* çevirisiyle yerli ve yabancı tüm bilim dünyasının beğenisini kazanmıştır.

Besim Atalay, bilgisine güvenen, çok çalışan, ancak zor beğenen bir kişiliğe sahiptir. Bu nedenle yaşamının her döneminde çevresindekilerle tartışma ortamı yaratmıştır. 1949'da Türk Dil Kurumundan kendi isteğiyle ayrılan *Atalay*'ın, Kurumun Yürütme Kurulundaki kimi üyeleriyle de yıllarca süren dil tartışma-

ları olmuştur. Bu tartışmalar, Kuruma ve dilin özleşmesine yönelik değil, daha çok kişiseldir. Bundan dolayı, *Atalay*'ın Kurumdan ayrıldıktan sonra, Kuruma karşı olduğu söylenemez. Bütün bu tartışmalara karşın, *Atalay*'ın Türk diline emek verenler arasında ayrı ve önemli bir yeri vardır.

Bu yapıtta, *Atalay*'ın tüm yaşamı, özellikle de Türkçeyle ilgili çalışmaları tanıtılmıştır. Kitaplarında ileri sürdüğü görüş ve bilgilerin kimi bugün eskimiştir. Ancak topladığı gereçler bilimsel çalışma yapanlara her zaman yol gösterecek niteliktedir. Bu nedenle burada çalışmalarına eleştirel bir gözle yaklaşılmadı. Yapılan alıntılarda da genellikle, *Atalay*'ın kendi yazımı korektürü.

Atalay'ın yaşamı ve kişiliği hakkındaki bilgiler oldukça az ve sınırlıdır. Edindiğimiz bilgilerin yanı sıra *Atalay*'ın çok sevdiği bir kişi olan Sayın *Süleyman Tonguzalp*'ın gönderdiği kitap, fotoğraf ve yazılar bildiklerimize yenilerini katmış, kuşklarımızı gidermiştir. Yardımlarından dolayı Sayın *Süleyman Tonguzalp*'a içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca, *Besim Atalay* ile ilgili çalışmamı sağlayan Yayın ve Tanıtma Kolu Başkanı Sayın *Özer Soysal*'a, kitabı denetleyen Sayın *Emin Özdemir*'e de çok teşekkür ediyorum.

Sevgi Özel

YAŞAMÖYKÜSÜ VE KİŞİLİĞİ

Besim Atalay, 1882 yılında Uşak'ta doğmuştur. Babası *Demirci Mehmet Çavuş*, annesi *Halime Hanım* dir. Doğduğu kentte «iptidai ve rüştiye»de okuduktan sonra, babası tarafından yine Uşak'ta medreseye gönderilmiştir. On bir yılını bu medresede geçiren *Atalay*, 22 yaşında İstanbul'a gelmiştir. Türk Dil Kurumunda görev alıncaya değin geçen yıllarını da 'kendisi şöyle anlatıyor;' «Orada dahi Şehzade Camiinde Arapça derslerine devam ettim iki yıl sonra bitirdim. Sınavla öğretmen okuluna girdim. Üç yıl sonra, Satı Bey zamanında bitirerek, Konya Öğretmen Okuluna öğretmen oldum. Oradan Trabzon'a daha sonra Ankara'ya, Ankara'dan Darüşşafakaya gittim. Darüşşafakadan, Konya Öğretmen Okulu Müdürü olarak, tekrar Konya'ya geldim. Konya'dan Maraş ili Milli Eğitim Müdürlüğüne gittim. *Maraş, Tarihi ve Coğrafyası* adıyla bir kitap yazdım... Kitabım zaferden sonra 1339 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından takdirle basılmıştır. Maraş'tan, İçel Milli Eğitim Müdürlüğüne ve oradan Niğde Milli Eğitim Müdürlüğüne tayin edildim. Ali Kemal, Milli Eğitim Bakanı iken beni azletti...»

Altı ay sonra *Besim Atalay*, yeniden İçel Milli Eğitim Müdürlüğüne atanmış ve Atatürk'ün Sivas'ta bu-

-
- 1) Türk Dil Kurumu belgeliğinde bulunan ve kendisinin yazdığı bir belgeden, kimi sözcükleri Türkçeleştirilerek alınmıştır.

lunduğu sıralarda, oradaki gençlerle «Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti»ni kurmuştur. Daha sonra Uşak'a giderek orada Kurtuluş Savaşını destekleyen eylemlere katılmıştır. Annesi Halime Hanım ve kız kardeşleri de bu sırada Yunanlılarca şehit edilmiştir. 1920'de ilk Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kütahya milletvekili olarak görev almış, bu görevi, 2., 3., 4. dönemlerde Aksaray, 5. dönemden 7. dönemin sonuna dek yeniden Kütahya milletvekili olarak sürdürmüştür.

«26 yıl devam eden sayırlılığım sırasında bir gün bile Atatürk'ün izinden ayrılmadım» diyen *Atalay*, iki yıl Dil Encümeninde, 17 yıl da Türk Dil Kurumunda çalıştığını belirtiyor.

Besim Atalay, 1949 yılında Türk Dil Kurumunda gerçekleştirilen bir yapısal değişiklikle, sayman üyelikten ayrılarak bilim kuruluna seçilmiştir. Bir süre sonra kendi isteğiyle, bu görevi de bırakmıştır. Kurumdan ayrıldıktan sonra da çalışmalarını sürdüren *Atalay*'ın, öldükten sonra bile kitap ve yazıları yayımlanmıştır.

Besim Atalay, 7 Kasım 1965 günü Ankara'da, 83 yaşında ölmüştür. *Atalay*, oldukça ileri bir yaşta evlenmiş, kısa bir süre sonra da ayrılmıştır; çocuğu yoktur.

1979 yılında yitirdiğimiz değerli bilim adamlarımızdan *A. Dilâçar*, *Atalay*'ın ölümü nedeniyle Türk Dili dergisinde şunları yazmıştır:

«*Besim Atalay*'ın ölümü ile Türk Dil Kurumu ve Türkoloji dünyası değerli bir emektaşını yitirmiş bulunuyor. *Necip Asım* ve *Velet Çelebi* gibi 'vavlı Türk'lerden olmadığı halde *Besim Atalay*, daha genç yaşta iken ülkücü ve Türkçeci bir aydın olarak tanınmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanından önce, Türkiye Büyük Mil-

let Meclisi Hükümeti zamanında, Milli Eğitim Bakanı Rıza Nur'un buyruğu ile Anadolu'da 1920 yılında özel bir yönetmelikle küçük çapta bir öz Türkçe kelime derlemesi düzenlenmiş, Hars Müdürü *Besim Atalay*, bu çalışmalarını yönetmiş, bu gereçlerden faydalanarak da *Hamit Zübeyr (Koşay)* ile *İshak Refet (İşitman)*, 1932'de *Anadilden Derlemeler* adlı yapıtı ortaya koymuşlardır. Bu 1920 yılı, kuşkusuz, *Besim Atalay*'ın bilim hayatında önemli bir dönüm noktası sayılabilir.»²

1937-41 yılları arasında DTCTF ve Polis Enstitüsünde Farsça profesörlüğü de yapan, *Besim Atalay*'ın, uzun yıllar öğretmenlik yaptığını, bu önemli görevin yanı sıra, yazılar şiirler yazdığını ve bunları yayımladığını biliyoruz. Daha medresede okuduğu yıllarda İzmir'deki *Ahenk Gazetesinde* ilk şiirlerinin yayımlandığını *M. Şakir Ülkütaşır*'dan öğreniyoruz.³ *Ülkütaşır*'a göre, *Atalay*, «Türkçülük ve Türkçecilik sahasında önemli hizmeti geçenlerden biridir. Onun bu sahadaki bilimsel çalışmaları yarım asırdan fazla bir zamanı kapsar... *Besim Atalay*, Arapça ve bilhassa Farsçayı iyi biliyordu. Türk lehçelerinden bir kısmının gramer özelliklerine de vakıftı. Hülâsa bütün bunların yanında, muhakkak olan şudur ki o, bilhassa Türkiye Türkçesini grameri,

2) Türk Dili, sayı : 171 (1965).

3) *Türk Dilinde Ana Kelimeler ve Türkçede Türetme Sözlüğü* adlı yapıta *M. Şakir Ülkütaşır*'ın yazdığı, *Atalay*'ın yaşam-öyküsünden (Ankara, 1963, s. VII-X).

Atalay'ın ölümüyle ilgili başka yazılar da yayımlanmıştır. *M. Ş. Ülkütaşır*, *Besim Atalay*, Türk Kültürü, IV, Sayı: 38 (1965); *F. Timurtaş*, *Besim Atalay İçin*, Son Havadis, 18 Aralık 1965; *T. Etingü*, *Besim Atalay'ı Kaybettik*, Hayat Mecmuası, Sayı : 48 (1965).

~~Türk Dili, sayı 171, Aralık 1965~~

sentaksı, bu arada bölgesel özellikleriyle memleketimizde en iyi bilenlerden biriydi.»

Atalay, medrese eğitimi görmesi nedeniyle, dinsel konularda; öğretmen okulunu bitirdiği için de müspet bilimlerde yetkindi, diyor *Ülkütaşır*.

26 Eylül 1932'de Dolmabahçede toplanan 1. Türk Dil Kurultayına *Atalay* da katılarak bildiri sunmuştur.⁴ Kurultayın 8. gününde «lahikalar-Türk dilini araştırmadaki esaslar ve yollar» adlı bildirisinden önce sözlerine oldukça coşkulu bir söylevle başlamış ve açıklamalarda bulunmuştur.

Atalay, coşkulu, atak ve çabuk kızan bir kişidir. Aynı zamanda iyi bir konuşmacıdır. Onun Uşak'ta Kurtuluş Savaşını destekleyen söylevler verdiğini, TBMM'de, Türk Dil Kurumunda dil bayramlarında, kimi özel günlerde, pek çok söylevi olduğunu görüyoruz. Radyoda, halkevlerinde öz Türkçeyi öven konuşmalar yapmış, şiirler okumuştur. Bu konuşmalarının kimileri yayımlanmıştır. 2. Dil Bayramında (Türk Dili, sayı: 10, 1934)); 4. Dil Bayramında (aynı zamanda 3. Türk Dil Kurultayı nedeniyle) Ankara Halkevinde yaptığı konuşma (Türk Dili, Türkçe-Fransızca Belleten, sayı: 21-22, 1937); Ali Şir Nevalî'nin 500. ölüm yıldönümü için Ankara radyosundaki konuşma Türk Dili, Türkçe-Fransızca Belleten, sayı: 7-8, 1941) *Atalay*'ın iyi bir konuşmacı olduğunu gösterir.

Onun düzgün ve doğru bir anlatımla, aynı zamanda coşkulu ve esprili konuşma biçimini göstermek ve dilimizin özleşmesinden yana olan içtenliğini belirtmek amacıyla 5. Kurultaydaki terimlerin tartışılmasıyla ilgili konuşmasını aktarıyoruz:

4) 1. Türk Dil Kurultayı tutanakları, s. 415.

«Ulu Önderimiz, Sayın arkadaşlarım,

Söze bir benzetme ile başlayacağım. Bu benzetme havadaki sinirliliği bir parça yatıştırırsa ne mutlu...

Dil Kurumunu bir demirciye benzetebiliriz: demirci keser yapar, sapan **yapar**, gecenez yapar; bir sanat sahibi, bir dülger demirciye gelip de bir keser alacağı zaman onu geliştigüzel alıp gitmez; herhalde seçer daha iyisini, daha kullanışlısını alır. Memleketin yüzü suyu olan hocaların, büyük doktorların endişelerine hak vermek gerektir; terimleri kullanacaklar onlardır; onlar da söylesin; onların da hakları var.

Şurası bilinmelidir ki biz de haklıyız; bize deniyor ki «Bu iş yavaş yavaş yapılmalıdır; zamanla olacak bir işi aceleye getirmek doğru değildir» evet sayın arkadaşlar bu iş zamanla yapılırsa daha iyi olurdu. Bu işe taa Tanzimat zamanından başlamamız gerekti. Geç kaldık hem de çok geç kaldık. Biz tedrice değil, koşmağa, atlamağa mecburuz; çünkü bir çok yeni anlamlar kapımızı zorlamaktadır. Bunlara kapıyı açmamak olamaz; kapıdan kovsanız bacadan girer, bacadan kovarsanız pencereden atlar. Fikre, anlama çember ve gümrük olmaz; şu halde bu yeni anlamlara öz dilimizden karşılık bulmazsak ortada Türkçe kalmaz. Malta dili gibi bir şey olur. Daha şimdiden dilimize giren Fransızca kelimeler üç bini geçmiştir. Öbür yabancı kelimeleri de hesaba katarsak dilimizde Türkçe olmıyan kelimeler (10,000) on bini bulmuştur. Bundan on yıl sonrasını düşününüz. Dilimiz ne hale gelir.

Biz dil devrimini iki yönden yapmak zorundayız. Birinci sebep; yukarıda söylemiş olduğum üzere bir çok yeni anlamlara yeni kelimeler yaratmak zoru.

İkinci sebep de bilgi dilini, halk diline yaklaştırmaktadır. Bilgi dilini halk diline yaklaştırırsak halkın büyük faydalar elde etmesini sağlamış olacağız.

Bir sebep de, siyasidir. Biz saltanatı yıkmış, yerine halk idaresini, Cumhuriyeti getirmişiz. Saltanatın kendine göre dilde, bilgide, edebiyatta bir görüşü vardı. Bu görüş Cumhuriyet devrinde dahi yaşayıp gidemezdi. Halk idaresi halkın dilini egemini kılacaktı.

Sayın arkadaşlar; bizim bugün yapmakta olduğumuzu bir çok başka uluslar dün yapmışlardır. Finler, Ruslar, Macarlar, İrlandalılar, Almanlar hep bu yolda yürümüşlerdir. Çok dar ve geri olan dillerini işleterek yükseltmişlerdir. İngilizce dahi bu devreyi geçirmiştir. Bundan dört yüz elli yıl kadar önce bir gramer yazmış olan bir İngiliz bilgini «dilimiz geridir, onun adadan dışarı taşması beklenemez» demiş. Bugün sekiz yüz bin kelimeyi kucaklamış olan İngilizce işte böyle bir dil idi. İşlemekle bugün dünyanın dili olmak üzeredir.

İrlanda dili de böyle oldu. Bu dili İrlanda halkı unutmak üzere iken Amerikadaki İrlandalılar dergiler çıkardılar, kitaplar yazdılar. Bu çalışmaya İrlanda da cevap verdi, ölmek üzere olan dili, yeni baştan dirildi.

Bugün Mısır Arapları da Arapçadan yeni terimler yapmaktadırlar: Bu iş için (30) yıl önce Mısırdaki bir kurum meydana getirilmiştir. On iki yıl önce de İranda da bir dil kurumu açılmış, bu yolda hayli işler görülmüştür. Hemen bütün bilgi terimleri Farsça olmuştur. Bu kadarla da kalmamışlar Farsça olmıyan, dağ, dere, ve köy adlarını da Farsça yapmışlardır.

Sayın arkadaşlar; bize karşı kullanılan silâhlardan birisi de ölmüş olan bir kelime diriltilemez masalıdır.

Arkadaşlar; İyi dinleyin. Bugün ölmüş olan bir kelimenin dirilmesini değil, yüzlerce yıl önce ölmüş olan bir dilin dirildiğini görmekteyiz. İşte Yahudice, yani İbranice. Bu dil çok zaman önce ölmüş, yalnız Tevratın tozlu yaprakları arasında kalmıştı. Bakın bugün ne olmuştur; bugün millet dili olmuş, Üniversitesi var, dergileri var, gazeteleri var, musikisi var.

Biz yeni yapmaktan çekinirken öz kelimelerimiz ölüp gitmektedir. Bir dilin kelimeleri üç halledir. Birincisi ölmüş olan kelimelerdir. Dilimizin ölmüş olan kelimeleri yaşıyanlardan çoktur, hem de pek çoktur. Uçmak, tamu, ugan, tansu gibi kelimeler ölmüş olan kelimelerdendir.

İkincisi, hasta kelimelerdir. Yabancı kelimelerin hasta yaptığı bu kelimeler de zamanla ölüp gidecektir. Bunları kurtarmak elimizdedir. Hafif kelimesi (yeyni) kelimesini hastalandırmış. Hasta kelimesi de sayrıyı hasta kılmıştır. Biz dil işini almazsak ve halk arasında yaşıyan kelimeleri kitaba koymazsak dilimiz çok bozulacaktır.

Bir dilde yabancı kelimeler, dilin öz kelimelerinden çok olursa dilin kılığı değişir.

Terim işlerinde yeni kelimeleri Türkçe yapmanın iki faydası vardır. Birincisi, dilimizin köklerini ve eklerini işleterek dili zenginletmek işini elde etmiş olmak. İkincisi, okullarda öğrencilere dersleri daha kolay olarak anlatabileceğiz. Çocuk hiç bilmediği bir dilin kelimesini alarak onu kafasına kolayca yerleştiremez. Yeni kelimeyi ve yeni anlamı kafasındaki eski bir anlama bağliıyacak olursa iş çok kolaylaşmış olur.

Ben o zaman öğretmenlik yapmış bir adamım, yabancı dilden alınmış olan bir terimi, çocuk ayrı ayrı za-

manlarda (50) defa işitmezse aklında tutamaz. Ben hüsufla küsufu çocuklara anlatmak için küsufun (k) sını güneşin (g) sine bağlardım.

Arkadaşlar; işte bu saydığım faydaları ve zaruretleri göz önüne alarak yeni yapmak zorundayız. Bunu her millet yapmaktadır. Velospit, bisiklet, tramvay hep yapma kelimelerdir. Başkaları yaparsa doğru da, biz Türkler yaparsak mı yanlış oluyor? Şurası da iyi bilmek gerektir ki, Dil Kurumu uluslar arasında kullanılan kelimeleri Türkçe bir kelime ile karşılamak fikrinde değildir. Elektrik, radyo, martin, röntgen gibi.

Arkadaşlar; Türk dili ulu bir ağaca benzer; biz bu ağacın yaprağını, çiçeğini beğenmedik, dibine sarmaşıklar diktik, bu sarmaşıklar sıırım gibi ağacı sardı, onun dallarını budaklarını boğdu. Biz de sarmaşığın güzelliğiyle aldandık. Noel baba çocukları gibi elimizle bir ağacı süsliyerek karşısında eğlendik.

Arkadaşlar: Sözümlü bitirirken karşıma dilimi alıp onunla konuşacağım. Sevgili dilim; bana binlerce yıldan beri armağan kalmış olan ata dilim, nedir bu senin başına gelenler. Ne bu senin çektiklerin?... Seni bilen de, bilmeyen de, dost da düşman da örseledi. Sen atılmış, unutulmuş bir köylü çocuğu gibi kuru çöllerde ağladın, inledin, kimse seni arayıp sormadı. Biz seni saraydan kovduk; medreseye sokmadık, okula uğratmadık, kitaba koymadık, kaleme almadık. Seni andık hor görmedik. Sonunda biz horlandık. Aziz dilim. Sen şehirlerde horlandıkça, köylere, obalara çekildin. Anlamı yüksek. ruhu büyük olan basık damların cana yakın sıcak

bucaklarına sığındın. İşte biz seni ve seni seven ulusunu yükseltmeğe ve zenginleştirmeğe ant içtik.»*

(5. Türk Dil Kurultayı, 1945 Birleşimler, Tutanaklar, Tezler; s. 174-150)

Birinci Kurultaydan sonra *Besim Atalay*, Türk Dil Kurumunda saymanlık işlerine bakmayı üstlenmiştir. «Merkez Heyeti» üyesi *Atalay*'ın bu görevi, 1949 yılına dek sürmüştür.

Türk Dil Kurumunun sayman üyesi olan *Atalay*, bu göreviyle değil de bilimsel çalışmalarıyla tanınmaktadır. *Dilâçar*'ın da belirttiği gibi, onu medrese kalıplarına göre yetiştirmiş bir dilci gibi görmek yanlıştır. Arapça ve Farsçayı iyi bilen *Atalay*, Türk dili üzerindeki incelemeleriyle, daha yaşarken yerli yabancı dilcilerin ilgi ve beğenisini kazanmıştır.

Onunla Türk Dil Kurumunda uzun yıllar birlikte çalışmış olan, Türk dilinin bir başka ustası *Ömer Asım Aksoy* da *Atalay*'ı şöyle anlatmaktadır:

«*Atalay* dil devrimine yürekten inanmış, bir bilim adamıydı. Onunla Kurumun yönetim ve bilim işlerinde uzun yıllar birlikte olduk. Saymanlık işlerine bakardı. Öte yandan da bilimsel çalışmalarını çok yoğun bir biçimde sürdürürdü. Sert, hırçın tartışmaları kavgaya dönüştüren bir yapısı vardı, çabuk sinirlenirdi. Onunla hem Kurumda çalıştığı zaman, hem de ayrıldıktan sonra, sert tartışmalarımız olmuştur. Kurumdayken yapılan tartışmalar değil de 1956-57'lerde olanlar Türk Dili dergisinde yayımlanmıştır. Tartışmalarında Kurumu değil, kişileri karşısına almıştır. Bu nedenle, dilin özleşmesine karşı çıktığı söylenemez. *Atalay*, gelenekle-

* Yapılan alıntılarda *Atalay*'ın o günkü yazımı olduğu gibi korunmuştur.

rine çok bağılı bir Türkçeci idi. Çok çalıştı, çok yapıtı var. Ancak bana göre, *Divan* çevirisiyle, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme* en önemlileri. Bu ikinci yapıt, ekleri topluca belirlemesi nedeniyle önemli.»

Ömer Asım Aksoy, kendisi de anılarında *Besim Atalay*'a önemli bir yer ayırdığını belirtmiştir.

Yapıtlarının önsözlerinde yazdıklarından *Atalay*'ın ne denli çalışkan, araştırmayı seven biri olduğunu anlıyoruz. Yaptığı her çalışmanın başında, birtakım yenilikler getirmek istediğini belirtiyor. Ayrıca yine, yazdıklarından edindiğimiz bilgilere göre, *Atalay*'ın bilimsel işlerde hiç hoşgörüsü yoktur. Öyle ki *Atalay*, kendi eleştirilerinde de, kendisine yöneltilen eleştirilere verdiği yanıtlarda da oldukça sert bir dil kullanmıştır.

Örneğin, *Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız* (Ankara, 1940) ve *Ettuhfet-üz-Zekiyye Çevirmesinin Tenkidi Dolayısıyla* (DTCF dergisinden ayrışım, Ankara, 1948) adlı küçük kitapçıklarda onun bu yönü açıkça görülmektedir. Nitekim daha sonraları yazdığı tüm yazıları da yalnızca eleştiri yazılarıdır.

Besim Atalay, geleneklere aşırı bağılı bir kişi olarak tanınmaktadır. *Dilâçar*, sözü edilen yazısında onun bu yönünü de anlatmaktadır: «*Atalay* eski kuşağın yetiştirdiği ileri gelen bir bilim adamı ve dilcisi idi. Ulusal geleneklere sınırsız bağılı, korumcul (muhafazakâr) bir Türkçü ve Türkçeci idi, o. Özünde, sözünde, davranışlarında ve yaşayışlarında tam bir Anadolu luk kendini gösterirdi, kesin ve apaçık.»

Nitekim Türk Dil Kurumundaki odasını da bu yönünü açıkça gösteren bir biçime sokmuştu. Tavana asılı eski bir fener, duvarda bir Buhara halısı, çini bir tabak,

verde Uşak kilimi, sedef kakmalı sehpa üzerinde bakır bir sini, antika nargilesi, onun odasının özellikleri olarak anımsanmaktadır.

Besim Atalay, Türk kültür ve sanatına olan tutkusunu nedeniyle eskiye ait pek çok eşya toplamış, bunları da 1963'te Ankara'daki Etnografya Müzesine bağışlamıştır.⁵ Bu müzede, bir bölüme *Atalay*'ın adı verilmiştir. *Atalay*, ölmeden önce beş bin cilt kadar kitabını da Milli Kütüphaneye armağan etmiştir.

Besim Atalay, oldukça üretken bir yazardır. Geride birçok yazı ve yapıt bırakmıştır. Öyle ki ölümünden sonra bile kitapları bastırılmıştır.

Atalay'ın çalışmalarını tanıtmadan önce, zaman zaman şiir yazdığını da belirtmek için, 11. Dil Bayramı (1943) nedeniyle Ankara Halkevinde okuduğu iki şiirini alıyoruz:

5) Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *Besim Atalay* için bu nedenle bir armağan çıkarmıştır (Ankara, 1963). Bu küçük kitapçıkta *Atalay*'ın yaşamı, çalışmaları ve armağanları tanıtılmaktadır.

İNÖNÜ

İnönü, her taraftı şan dolu kutsal yerdir;
Bin şeref yankılanır; bir yeni varlık yücelir.

Burda doğdu üç asır beklenen utkulu gün
Tan açarken o sabah bahıt da açtı Türkün

Görülen yükselişin burda atıldı temeli,
Saygı göstermeli her yolcu geçip gitmemeli.

Üstü tarible dolu, altı şehitle bu yerin;
Yurt içinde pençeleşip burda düşen adsız erin,

Takar elmaslı çelenkler taşına yıldızlar;
Ay gümüş örtü açar, sonra güneş yaldızlar.

Ne zaman geçsem öğünç kaynağı kutsal yerden,
Canlanır andıcı karşımda o devrin birden.

Yükselen sesleri, haykırmaları hep duyarım;
Uçuşan, kükreyen âhengine ben de uyarım.

Görürüm kurduğunu yepyeni bir şanlı yarın
Bir avuç koçyiğidin, bir de büyük baş tutarın.

Bin yanar dağ yaratır her gün inerken güneşi;
Sönmemiş, sönmez o candan tutuşan Türk ateşi.

MİLLETLE BAŞBUĞU

Ey Türk Oğlu!
Daha dün
Şu gördüğün
Candan aziz,
Lekesiz
ve pürüzsüz vatan
Her yandan
Sarılmıştı sayısız engellerle büsbütün.

Zulum, vahşet, hıyanet
Birleşerek nihayet
Bir kasırga hızıyla yurdu
Kastı, kavurdu.

Kararmıştı ufuklar;
Ne kadar
Umut, güven ışığı varsa birden sönmüştü;
Yer yüzü Türklük için cehenneme dönmüştü.

Umulmadık bir günde
İnönünde
Şablandırıp sürünce İsmet Paşa atını
Yendi Türkün yüzyıllar süren kara bahtını.

Bugün
Bütün

ÇALIŞMALARI

Besim Atalay, çok genç yaşta yazınla ilgilenmeye başlamıştır. Pek çok kitabı ve yazısı olan bir yazardır. Türk dili üzerine yaptığı çalışmaların dışında, değişik konularda kitaplar, yazılar, şiirler yazmıştır. 1920'lerde tarih ve coğrafya ile ilgilenmiştir. Maraş, İçel ve Niğde'de Milli Eğitim Müdürlüğü yaptığı sıralarda, bu üç ilin tarih ve coğrafyasını ele almıştır.

Besim Atalay, Kurtuluş Savaşını yaşamış bir kişidir. Bu nedenle, bu savaş ve büyük zaferi konu alan yapıtları da vardır. Daha önce de belirtildiği gibi, Türklüğe ve Türkçeciliğe olan aşırı hayranlığı nedeniyle, destansı çalışmalar yapmıştır. Türk büyüklerini, Türk adlarını ele almış, Türk kültürünün değişik yönlerine eğilmiştir.

Atalay, dinsel konularda da çalışmıştır. Arapçayı iyi bildiğinden, «Kuran»ı Türkçeye çevirmiştir. Dinle ilgili başka kitapları da vardır. *Tanrı Kitabından Namaz Türeleri*, *Müslümanlara Öğütler*, gibi kitaplar yazan *Atalay*'ın, diline her zaman özen gösterdiği görülmektedir.

Besim Atalay, dille ilgili çalışmalarının çoğunu Türk Dil Kurumunda olduğu yıllarda ortaya koymuştur. Onu, dilci *Besim Atalay* yapan en önemli kitapları da bu dönemde yazmıştır.

Bu nedenle yukarıdaki bilgilerin ışığında onun çalışmaları üç bölüm içinde tanıtılabilir:

1. Değişik konulardaki kitapları,
2. Türk Dil Kurumu ve dille ilgili kitapları,
3. Yazıları.

1. DEĞİŞİK KONULARDAKİ KİTAPLARI

Besim Atalay, daha önce de yinelediğimiz gibi Türk dilinin dışında da kitaplar yazmıştır. Sayıları 20 kadar olan bu kitaplar, dilci *Besim Atalay*'ın toplumsal görüşlerini vurgulaması açısından önemlidir. Geleneklere, Türklüğe ve dine olan aşırı ilgisi bu yapıtlarından da anlaşılmaktadır.

Atalay'ın bu kitaplarından kimileri çok küçük oyumludur. 1928'den önce yazılanlar eski harflerle dir. Kimilerini şiir diliyle yazmıştır. *Atalay*'ın şiirlerinin çoğu, Kurtuluş Savaşını, cumhuriyeti, Türklüğü konu almaktadır. Örneğin, *Sakarya Destanı*, *Sakarya Savaşı* sonunda özellikle askerler arasında büyük ilgi görmüştür. *Tan Destanı*, yine *Atalay*'ın bu türden küçük bir kitabıdır. *Onuncu Yıl Destanı* (1933'te basılmış tek sayfa, 23 dörtlükten oluşan bir destan) ile *15'inci Yıl Destanı* (1938) ise, *Atalay*'ın Atatürk'e ve cumhuriyete olan sevgisini gösteren dizelerden oluşmaktadır. Yine aynı konuları işleyen iki küçük kitabı daha vardır: *Armağan* (1923), *Türk Zaferine Armağan* (1923) gibi.

Besim Atalay'ın manzum kitaplarından olan *Cönk*, bu tür çalışmaların en uzunlarından biridir. İçinde hem önceliklere benzeyen, hem de öğüt verici şiirler yer almaktadır. *İsraf*, adından anlaşıldığı gibi, taşlama türünde 10 sayfalık küçük bir kitap; yine dörtlüklerle yazılmıştır. *Atalay*'ın en uzun manzum yapıtıysa, *Hayvan Hikâyeleri*'dir.

Besim Atalay'ın dinsel konulardaki özgün kitaplarından başka, en önemli çalışması *Kuran* çevirisidir. *İsmet İnönü* bu çeviriyle ilgili olarak yazdığı bir mek-

tufta «Sevgili *Atalay*, Tanrı kitabının çevrilmesi için yaptığınız denemeleri zevkle ve sevinerek okudum. Başarınız büyüktür ve çok ümit vericidir. Gelecek eserlerinizi sabırsızlıkla bekliyorum.» (1941) diye övgüde bulunmuştur. *Atalay*'ın dinsel kitaplarından olan *Tanrı Kitabından Namaz Türeleri*'nde 17 duanın Türkçeleştirilmiş biçimleri yer almaktadır. Yapıtın sonunda küçük bir de sözlük vardır.

Türk Büyükleri ve Türk Adları, *Besim Atalay*'ın özellikle eski Türk adlarını anlamlarıyla birlikte derlediği yapıttır. *Atalay*'ın Maraş'ta bulunduğu sırada yazdığı *Maraş, Tarihi ve Coğrafyası* da 171 sayfalık bir incelemedir.

Besim Atalay'ın ilginç bir çalışması da *Türk Dili İle İbadet*. Yazarın hem diline hem de dine olan aşırı tutkusu nedeniyle yazılmış olduğu anlaşılıyor. Yazarın, dinsel kaynakların Türkçeye çevrilmesi gerekliliğini gösteren düşüncesini vurgulaması bakımından önemlidir.

Bu bölümdeki kitaplar arasında iki tane de eleştiri yer almaktadır: *Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız* ve *Türk Dil Kurumu Hakkında Raporum*.

Burada sözü edilmesi gerekli kitaplarından birisi de *Bektaşilik ve Edebiyatı*'dır. 1924'te yazılan bu kitapta *Atalay*, kendi araştırmalarına göre bektaşiliğin ne olduğunu ve bektaşi yazını tanıtmaktadır. Yapıtta, şiirler ve bektaşilerin oturduğu yerleri belirleyen bir de harita vardır.

Atalay'ın Basın ve Yayın Genel Müdürlüğünün (o zamanki adı Matbuat Umum Müdürlüğünün) hal-kın okuma gereksinimini karşılamak amacıyla açtığı

yarışmada *Suna ile Çoban Hikâyesi* birincilik almıştır (1939).

Yazarın bir de oyun denemesi vardır. *Baş Belâları* (1926) üç perdelik bir oyundur, manzum olarak yazılmıştır.

Türk Halıcılığı ve Uşak Hahları adlı yapıt ise, *Besim Atalay*'ın ölümünden sonra İş Bankası yayınları arasında çıkmıştır (1967).

Atalay'ın bu bölümdeki kitaplarının adları, tarih sırasıyla kitabın sonundaki kaynakçaya alınmıştır. Burada birkaç kitabından küçük örnekler verilecektir:

NE GÜNLERDİ?

Ne günlerdi Allahım! o ne kara günlerdi?
Kan ve ateş deryası kudururdu; kükrederdi..
Ne karanlık günlerdi?. sam eserde her yerde.
Ay doğmazdı; yıldızlar parlamazdı göklerde
Güneş hergün [kıpkızıl] kan içinde doğardı.
Herkes türke düşmandı, herşey türkü boğardı.

Ne günlerdi dert, belâ-
Bir çıldırmış kudurğan deniz gibi âdeta-
Türkü mahve koşardı.
Dalga, dalga yükselen zulum dağlar aşardı.

Ne günlerdi? her gönle bin bir acı dolmuştu.
Yeryüzü türk soyuna bir cehennem olmuştu.
Gün kararmış, her bucak şimşeklerle yanardı.
Bin zulumla türklüğün kara bağı kanardı..

Türk milleti, yaralı aslan gibi inlerken..
Beklenirdi ölümü; yoktu ümit kimseden..
Derken, zulmet içinden bir demirel yükseldi..
Arkasından çok yuca bir uyaran ses geldi
Parçaladı sisleri..
Sildi derdi, kederi..
Dedi türke "ileri!.."

Ey bahtiyar türk oğlu!
Hayatında şan oldu,
Şeref dolu bir yolu

Sen bu seste bulursun
[İlerlemek] daima, sana yeni din olsun!..

2/22/1931

DUMLUPINAR

Yükselmiş göklere dumanlı başı
Bakınız ne kadar Dumlupınarın..
Kurulmuş o yuca zaferin arşı
Üstünde bahtiyar Dumlupınarın

Bir demirel zulmu boğdu bu dağdan
Düşmanı denize koğdu bu dağdan
İstiklâl güneşi doğdu bu dağdan
Öğünse hakkı var Dumlupınarın

Sümbüller bitiren dağı, ovası
Koç yiğit beşiği, sevgi yuvası
Zümrüt ormanları, serin havası
Canlara can katar Dumlupınarın

Bu yerler şan yeri, şeref kânıdır,
Bizlere [Gazi] nin armağanıdır.
Bayram mevsimidir, şevk zamanıdır
Her sene son bahar Dumlupınarın

28/8/1927

Cönk, s. 5-6

BİRİNCİ BÖLÜM

Anadoluda (İçil) adında bir vilâyet vardır; doğudan batıya doğru şerit gibi uzanıp giden bu bölge, sırtını (Boğa dağları)nın karlı yamaçlarına dayamış; Akdenizi mavi kilim gibi dizlerine çekmiş; binbir çiçekle işlemeli yeşil bir örtüyü bağrına basmış; çekingen, içli, unutulmuş bir köylü kızına benzer.

Orta Anadolu'nun düz ovalarından silinen dağlar burada toplanmış; dereler buraya akmış; Akdenizin suları altında kalan yerlerden çekilip gelen güzellikler hep İçile sığınmış gibi..

Yaratıldığı gündenberi (Türk İli) bulunan bu yerler, her zaman koç yiğitler otağı, koçaklar durağı olmuş. Değil başka yabancılar, (Osman Oğulları) bile bu diyara uzun zaman ayak basamamışlar, girememişler.. «Ben şu gördüğün kuru şipitle, acı soğana kul olduktan sonra paşanıza değil, padişahınıza dahi kul olmam.» diyen arslanlar hep buradan çıkmıştır. [*]

İçil halkı hırsızlık bilmez; hilecilik bilmez; soysuzluk işidilmemiştir. Hele adam öldürmek, en kötü alçaklık sayılır; yalnız namusları, yurtları, onurları için ölmekten, öldürmekten, çekinmezler.

Damarlarında akan kan, Türk kanıdır; yüreklerinden doğan arzular katıksızdır; durudur. Kafalarında

[*] Karaman Oğlu bu sözleri - Fatihin başbuğlarından - Gedik Ahmet Paşanın gönderdiği elçiye söylemiştir.

dolaşan düşünceler hep hayırlıdır; iyiliktir. Ağızlarından çıkan sözler doğrudur; yerindedir; az söylerler, çok dinlerler, az dinlenirler, çok çalışırlar.

Burada dağlar güzel, dereler güzel, sular güzel, hava güzel, halk güzel; nereye bakarsan güzel, neyi görsen güzel, her yer güzel, her şey güzeldir.

Akan ırmaklar peruze gibi gök renktedir; sanki gökten mavi bir şerit inmiş de - ormanlı dağların, çimenli derelerin arasına, yeşil ovaların göğsüne - kıvrımlar yaparak uzanmıştır.

Toprağın üzeri bir bahçe gibi türlü türlü, renk renk çiçeklerle doludur. Bir çiçek sergisi bu kadar çeşitli, bu denli sevimli olmaz sanırım.

Buralarda her zaman esen ılık bir bahar yelidir; kuzayını (Boğa dağları) deli poyrazlara kapatmış; güneşi serin deniz rüzgârlarına açık...

Dağları zeytin, meşe, çam, gürgen, göknar, palamut; ovaları nar, portakal, limon, turunc, fıstık, hurma ağaçlarıyla örtülü...

Üzümler kendi kendine biter, büyür; olgunlaşır; keçi boynuzlarını tilkiler yer.

Ağaçsız bir tepe, çayırızsız bir düzlük yoktur; hele yaylaları insanın ömrünü artıracak güzellikte, her derdi unutturacak değerdedir.

Yayla zamanı buralarda aşk, sevgi coşar; dalgalanır; el ile tutulacak kadar insanı sarar; esen yelinde öyle bir tatlılık vardır ki insan, damarlarında ılık bir sevdanın dolaştığını duyar; içten derin bir sevinç doğar; vücut bir ipek demeti gibi yeynilir; bilmem nur

mu olur? Havaya mı karışır? Benlik kalkar; insan her şey olur...

İçilde, Barçın, Bardat, Balkusan, Gökbelen gibi birçok güzel yaylalar bulunur. Her yaylanın bir türküsü vardır. Onu kızlar bir ağızdan söylerler; yalnız kızlar mı? Gecelerin ıssız demlerinde, sık karanlık ormanlarında derinliklerinden peri kızlarının da bu türküleri söyledikleri işidilir.

Aydınlık gecelerde çamlar arasından kulağa baygın uğultular gelir; derelerin kuytu bucaklarından engin iniltiler duyulur; her ses kulağa sevgi fısıldar; her esin sevda aşılar, her şey insanı yükseklerle doğru alır götürür.

Kızlar elele vererek (Barçın) türküsünü söylemeye başlayınca herkes bunları dinlemeğe koyulur; her yer kulak kesilir, her canlı durur; ırmağın çağlayışı, rüzgârın gürültüsü bile işidilmez. Ormandan gelen uğultular dahi gelmez olur; ne varsa susar: ortalığı ancak kızların türküleri çınlatır; bir dakika için boşalan, sessizlenen kırları, yamaçları, dağları kızların çığlıkları doldurur; dört bucak bu temiz yüreklerden kopan seslerle çalkınır; yankılanır.

Barçın Türküsü

Gecenin koynundan tanla uyanır
Sünbülü, lâlesi, gülü Barçının.
Her taraf kokuya, renge boyanır
Estikçe o serin yeli Barçının:

Suna ile Çoban Hikâyesi, s. 5-7

— A —

- Aba** : Harzem Hanlarından (Din Muhammet) Hanın torunu (Ali Sultan) gününde, bir çok işlere karışmış olan bir Türkmen Beyidir.
- Abak** : Onikinci doğum asrının ortalarında Şamda hükûmet etmiş olan bir Türktür. Bunun gününde Şama camdan bir köşk yapılmıştı. Pencerelelerinden yılın bütün mevsimleri gösterilirdi.
Bu adda daha birkaç Türk büyükleri geçmiştir.
- Abakay** : İranda İlhanlı Hükûmetini kurmuş olan Hulâgû Hanın oğludur. Abakay babası öldükten sonra tahta çıkmıştır (g. 663). Zamanında, Çengiz torunları arasında kavgalar olmuştur; ölmesi (g. 680).
Doğruluğu çok severmiş. Kimsenin incinmesini istemezmiş. Kuzay Türkleri, kadınlardan büyük olanlara «Abakay» erkeklerden büyük olanlara «Akay» derler. Anadoluda (Aba ve Aga) diyorlar.
- Abatay** : Eski Türk erkek adlarındandır.
- Abay** : Üçüncü karında Cuci Hanın torunlarındandır.
- Abdan** : Kırgızlardan bir boyun adıdır. Bu boyun büyük babalarının adı Abdandır.

Abaş (ka)* : Faris Atabeylerinin büyüklerinden sayılan (Sait bin Zengi) nin kızıdır; anası ünlü Türkân Hatundur. (20) yıl kadar Moğolların elleri altında hükûmet sürmüştür. Hulâgû Hanın oğlu Demirin, kadını idi (g. 688) yılında ölmüştür.

Abı : Divanü lûgat - it - Türk'te bir erkek adı.

Abıç : Uygur yazılarında adı geçen bir Türktür.

Abık : Uygur yazılarında adı geçen bir Türktür.

Abış : Eski Türk Erkek adlarındandır.

Abız : Altay masallarında adı geçen bir kamdır. Bütün ünlü ve güçlü kamlara «*Abız*» denir.

Abike Bahşı : Eski Türk erkek adlarındandır.

Ablak : Kıpçak hanlarından Yedigâr Hanın oğludur.

Ablay : Orta yüz Kazak Kırgız hanlarından olup (D. 1780) de ölmüştür. Çok yiğit ve batır imiş.

Abukan : 1) Çağataylı hanlarından (Duva) Hanın oğludur. Kardeşi Tarmaşirin (1322-1330) Çağatay hanlarından İslâmlığı ilk kabul etmiş olan Hakandı.

2) Altay Türklerinde kutlanan bir dağ ve onun izisidir.

Abul : Harzem hanlarından (Din Muhammet) Sultanın oğludur (D. 1553) yılında Han olmuştur. Doğruluğu sever, çalışkan, anlayışlı imiş.

* Bir adın yanında (Ka) bulunursa kadın adı olduğu anlaşılmalıdır.

Abuşka : İlhanlı Gazan Hanın Anadolu'ya gönderdiği Beydir. Konya sultanlarından Üçüncü (Alâettin Keykubat) in fenalığı herkesi bıktırmış. Abuşkaya başvurmuştu, Abuşka Alâettini tutarak Tebrize yollamıştır. «Abuşka Avrat Erine» derler (Abuşka Lûgati).

Adıyeke : Uygur yazılarında adı geçen bir Türktür.

Acar : Kirmanda hükûmet kurmuş olan Kara Hitaylı Burak Hacıbin oğludur. (Gazan) Hanla kavgaları vardır.

Maraşta yeni ve taze bir şeye (ecer) derler. Niğdede acar şeklinde kullanılır, batı Anadolu'da çalışkan ve gayretli adama «acar» denir.

Acay : Eski Türk erkek adlarındandır.

Acahan : İranda hüküm sürmüş olan Akkoyunlu Türkleri Beylerindendir.

Acıbuca : (1) Yakut Türklerinin destanlarında adı geçen bir yigittir.

(2) Masallarda bir kahraman adı (Pek. 31.)

Acu : Manas destanında adı geçen bir yigittir. Eski Yenisey Kırgız Türklerinde beylere verilen bir ad olmuştur.

Aça : Karesi Beyi (Açlan) Beyin adamlarındandır. Sonra Gazi Avranos ile Orhan Gaziye gelmişlerdir.

Acabuğa : Kayşan Kaanın saray bakanıdır.

Açık : Uygur yazılarında adı geçen bir Türktür.

Açıl : Türk adlarındandır. Harzem Hanı Mehmedin dayısı Gayır Hanın ikinci adı (İnalçık) olduğu

gibi üçüncü adı da (Açıl) imiş. Bu adın (Turuva) lı (Aşıl) in adı ile yakınlığı vardır.

Açlan : Balıkesir Yürelerinde hükûmet sürmüş olan (Karesi) Beylerindendir. Balıkesirde yatar.

Adan : Hindistan ile Efganistan arasında oturan Türklerin Beylerindendir. (970) yılında Efganlarla çarpışmıştır.

Adar : Uygur yazılarında adı geçen bir Türktür.

Adın : Uygur yazılarında adı geçen bir Türktür.

Atlıyeke : Uygur yazılarında adı geçen bir Türktür.

Türk Büyükleri ve Türk Adları, s. 10-11

— KİŞİLER TÜRESİ —

(NÂS SÛRESİ)

6 Ayta

(Mekke'de)

ESİRGEYEN, YARLIĞIYAN ALLAH ADIYLA

- 1 De ki:
«Sığınırım ben
insanların Tanrısına.
2 O, insana egemen.
3 Odur adama Allah.
4, 5, 6 İnsan olsun,
cin olsun
gönlü içgillendiren
kaypakların şerrinden
Allaha sığınırım.

BİLİM AYTASI

(Ayet-el Kürsî)

ESİRGEYEN, YARLIĞIYAN ALLAH ADIYLA

Allah odur,
ondan özge Tanrı yok;
O diridir, o durur.
Ne uyuklar,
ne uyur;

göklerde, yerlerde olanın
tükelişi onun;
kim bir kolmak istesin
onun geni olmadan;
bellidir onun için
önde,
sonda her olan;
Allah neyi dilerse
kendinin bilgisinden
ancak onu bilirler.
Kıplamıştır bilgisi
gökler ile yerleri;
bunları saklamaktan
olmaz ki O incine:
O uludur,
O yüce.

Tanrı Kitabından Namaz Türeleri, s. 11-12

2. TÜRK DİL KURUMU VE DİLLE İLGİLİ KİTAPLARI

Besim Atalay, Türk Dil Kurumunda ilk kurultaydan sonra çalışmaya başlamıştır. «Merkez Heyeti»ndeki görevi, sayman üyeliktir.

Türk Dil Kurumunda, 1. kurultaydan sonra dilimizin özleştirilmesiyle birlikte, bilimsel açıdan incelenmesini amaçlayan ve Türkçenin eski anıtlarını tanıtan çalışmalara hemen başlanmıştır. *Atalay*'ın da bu bilim ortamı içinde kendine düşen görevi büyük bir özveriyle üstlendiği görülmektedir. Öteki, «Merkez Heyeti» üyeleriyle birlikte tarama çalışmalarına katılmıştır. *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* için, *Velet Çelebi*'nin 8 ciltlik «*Türk Dili*»nden (4.144), *Kadı Burhanettin* çevirisinden (193) fiş taramıştır. 1934'te yayımlanan yapıtın hem dizinlerinin, hem de fişlerinin değerlendirilmesinde çalışmıştır.

Atatürk'ün istemiyle, *Şeyh Süleyman*'ın *Çağatay Sözlüğü*nün yeni harflerle yazımından sonra *Abdülkadir İnan* ve *Celal Sabir*'le, yapıt üzerinde bilimsel inceleme yapan yarkurula katılmış, ancak bu çalışma yarım kalmıştır.

Tarama Dergisinden sonra, 2. Türk Dil Kurultayının yönergeleriyle *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlarıyla iki küçük yapıt daha, *Besim Atalay*'ın da katıldığı bir kurulca hazırlanmıştır.

Atalay'ın bu arada Kurumun yayın organı olan dergide Türkçenin ekleri, yapısı üzerine yazılar yazdığı görülmektedir. Dil bayramları ve kurultayların yurt ölçüsünde ilgi gördüğü bu günlerde *Atalay* ve arkadaşları da yazılar yazıp, konuşmalar yapmaktadırlar. Bir yandan yaptıkları çalışmaları tanıtırken, bir yandan da özleştirme işine dört elle sarılmaktadırlar.

Besim Atalay, bu arada *Divanü Lûgat-it-Türk* çevirisine başlamış ve 1939-1941 yılları arasında dört ciltlik dev bir çeviri ortaya çıkmıştır. Öte yandan Türkiye Türkçesi biçimbilgisinin ilk yapı taşlarından olan ekler ve kökler üzerinde çalışmıştır. Çeviride ise *Divan*'ı başka önemli çalışmaları izlemiştir.

Onun 1931-1965 yılları arasında (yaklaşık olarak TDK'nin kuruluşundan ölümüne dek), şu yapıtları yayımlanmıştır:

Divanü Lûgat-it-Türk çevirisi (1939-41, 4 cilt), *Müeyyiseret-ül- Ulûm* (1940), *Türkçemizde Men-Man* (1940), *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme* (1941), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini Endeks* (1943), *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye* (1945), *Türkçede Kelime Yapma Yolları* (1946), *Eş-Şüzûr-üz-Zebebiyye vel-Kitâü'l-Abmediyye fil-Lûgat-it-Türkiyye* (1949), *Seng-lâb Lûgat-i Nevai* (Mebani-ül-lûga, 1950), *Arapça ile Türkçenin Karşılaştırılması* (1954), *Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçe Türetme Sözlüğü* (1967), *Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri* (1968), *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü* (1970).

Bu yapıtlardan son üçü *Atalay*'ın ölümünden sonra *Süleyman Tonguzalp* tarafından yayımlanmıştır. *Süleyman Tonguzalp*, *Atalay*'ın çok sevdiği bir kişidir. Türk Dil Kurumunu da üyesi olan *Tonguzalp*, *Atalay*'ın ölümünden sonra yayıma hazır kitaplarını bastırmıştır.

TÜRK DİLİ KURALLARI

Bu kitap, *Besim Atalay*'ın *Divanü Lûgat-it-Türk* üstüne yaptığı çalışmaların başlangıcıdır, denilebilir. *Türk Dili Kuralları* (Ankara, 1931), adlı yapıtın önemi adından başlamaktadır. *Atalay*, kitaba *Türk Dili Kuralları* adını verdiğini, doğu Türkçesinde kullanılan kural sözcüğünü «bu güzel kelimeyi aldım, ortaya attım» diyerek, özellikle kullandığını, belirtmektedir. Bu sözcüğü ilk kullanan *Besim Atalay*'dır.

Divandaki, Türkçenin dilbilgisine ilişkin bölümlerin, çevirisini *Atalay*, *Dil Encümeninde* çalışırken yapmış ve yayımlamıştır. 110 sayfalık, küçük boy bu yapıtta, önce seslere ilişkin bilgiler verilmiştir. Sonra da sözdizimiyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Yazımda halkın söyleyişini örnek alan *Atalay*, Arapça harflerle iyi yazılamayan Türkçe sözcükleri de Türkçenin ses uyumunu göz önünde tutarak yazdığını belirtmiştir. Yapıtta *Divan*'ın cilt ve sayfa numaraları verilerek yapılan çeviriler vardır. 1939'da yayımlanmış olan tüm *Divan* çevirisinde buradaki bilgilerin daha da arı bir dille ele alındığı ve olgunlaştığı görülmektedir.

DİVANÜ LŪGAT-İT - TÜRK

Divanü Lûgat - it - Türk, Hicretin 466'ıncı (1072 - 73) yılında *Kaşgarlı Mahmut*'un Arapça yazılmış bir kitabıdır. *Besim Atalay*, bu çeviri üzerinde beş, altı yıl gibi, uzun bir süre çalışmıştır. Bu büyük çaba sonucunda 5 ciltlik bir ürün ortaya çıkmıştır, üç cildi çeviri, bir cildi tıpkıbasım, bir cildi de dizinden oluşmaktadır. Bu beş cilt 1939-1943 yılları arasında yayımlanmış olup, bütünü 2641 sayfayı kapsamaktadır (Divan dizini ayrıca ele alınarak, tanıtılmıştır).

Atalay, bu çeviri sırasında, Van Mebusu *Tevfik Bey*, *Kilisli Muallim Rijat* ve öğretmen *Konyalı Atıf Tüzüner*'in çevirilerinden de yararlandığını söylemektedir.

Bu yapıt Araplara Türk dilini öğretmek amacıyla yazılmıştır. Türkçe sözcükler Arap abecesine göre sıralanmış ve anlamları verilmiştir.

Besim Atalay'dan önce de yapıtı Türkçeye çevirmek isteyenler olmuştur. Ancak *Atalay*, bu işi üstlenmiş ve *Divan*'ın el yazısı tek nüshasını, bu nüshaya göre basılmış olan metni inceleyerek işe başlamıştır.

Divanü Lûgat-it-Türk çevirisinin 1. cildinin başında, *Atalay*'ın şu açıklaması yer almaktadır:

«A. Divanü Lûgat-it - Türk nasıl bir kitaptır niçin yazılmıştır?

B. Kitabı yazan kişi,

C. Kitabın yazıldığı tarih,

D. Kitap nerede yazılmıştır,

E. Eldeki yazma nüshanın asıl nüshadan çekildiği tarih,

F. Divanda Türkler üzerine geçen hadisler,

G. Kitap nasıl bulundu, nasıl basıldı?

H. Divanı görmüş olan Doğu bilginleri,

- I. Divan üzerinde çalışan Batı bilginleri,
- İ. Divandan yararlanarak kitap yazarlar,
- K. Divanın sözcüklerinden dizin yapanlar,
- L. Divanın birinci sayfasının dışındaki yazı,
- M. Divanı çevirmek isteyenler ve çevirenler,
- N. Ben çeviriye nasıl başladım?
- O. Türkiye dışındaki Türklerin Divanla ilgilenmeleri,
- P. Divan çevirisinde tuttuğumuz yol, onayladığımız harfler,
- R. Türkçecilik hareketleri ve sonsöz.» (s. VII-VIII)

Bu başlıklar altında 35 sayfalık bir inceleme bölümü bulunmaktadır. Bu bölümdeki bilgilerin ışığında *Divanla* ilgili oldukça geniş bilgiler edinme olanağı vardır.

Divan, Türklerin oldukça geniş topraklar üstünde güçlü egemenlik kurdukları bir dönemde yazılmıştır. Bu dönemde Türkçeyi Araplara öğretmek için başka kitaplar da vardır. Ancak *Besim Atalay*, bu kitapların en önemlisinin *Divan* olduğunu, özellikle belirtmektedir.

Divanü Lûgat-it-Türk, Türk dilleri sözlüğü demektir. Yapıtta, o zamanki Türklerin kültür yapılarını öğrenmenin yanında, birbirinden güzel pek çok Türkçe sözcüğü bir arada görmek olanağı da vardır. Sözcüklerin çoğunluğu günümüzde de yaşamaktadır. Eylem çekimleri, ses değişimleri ve Türkçenin kimi kuralları yeri geldikçe sıralanmaktadır. Kuralları kanıtlayan örnekler oldukça çoktur ve bu örnekler sözcük, tümce, sav, beyit gibi parçalardır. Bu örneklerden, dilin 10. yüzyıldaki durumu açıkça görülmektedir. Ayrıca Türklerin eski tarihi, yazını, yaşayışı ve düşüncüsüyle ilgili bilgiler de bu örneklerden anlaşılmaktadır.

*Divan*ın yazma nüshası tektir, bu yazma 319 yapraklı büyük boy bir cilttir. Eldeki yazma *Kaşgarlı*'nın kendi eliyle yazılan nüshadan iki yüzyıl sonra çekilmiştir. Sağlam ve iyi bir kâğıt üstüne yazılmıştır. Rahatlıkla okunuşundan iyi korunduğu ve saklandığı görülmektedir. Kitaptan, yazarı hakkında bilgiler de elde edilmiştir. Yazarın babasının adı *Hüseyin* olup, Barsgan kentindendir. Kendisinden de yazar sürekli *Mahmut* adıyla söz etmektedir. Kitap, büyük bir olasılıkla Irak'ta yazılmıştır. Kitapta, Bağdat, Buhara, Kaşgar, Kahire, Şam gibi yer adları da geçmektedir.

Türkçeyi öğrenmek isteyenlere yol göstermek için yazılmasına karşın, eski Türkçeyle Arapçayı öğrenmek isteyenlere de yararlı, kılavuz bir kitap niteliği taşımaktadır. Kitaptan *Mahmut*'un kaç yıl yaşadığı ve hangi tarihte nerede öldüğü anlaşılamamaktadır.

Kitaptan eski doğu bilginleri de zaman zaman söz etmişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi kitap, batılı dilcilerin ilgisini de çekmiştir. Örneğin *Brockelmann* bu yapıt üzerinde çalışmış ve Türkçe sözcüklerin bir dizinini yapmıştır. *Divan*ın bütününden çok, içindeki beyitler, savsözler üzerinde çalışan başkaları da vardır.⁶

Besim Atalay, 1937 yılının sonlarına doğru çeviri işini üstlenmiştir. Önce, başkalarının yaptığı çevirileri gözden geçirmiş, onlardan yararlanılamayacağını gördükten sonra, yeni baştan çeviriye başlamıştır. Bu çeviriyi yaparken *Atalay*, önce okuduğu sözcüğün Arapça yazılışını, sonra da okunuşunu verdiğini, bunu ya-

6) Bu konuda çevirinin 1. cildinde ayrıntılı bilgi bulunmaktadır (s. XXI ve ötesi).

[*] O çağın «güneşbatmaz imparatorluğu» demektir. B.A.

parken yanlış okunmuş olabilecek sözcüklerin ilerde düzeltmelerinin yapılabileceğini amaçladığını, söylemektedir. Daha sonra sözcüklerin anlamları verilmektedir.

Çalışma yöntemini ayrıntılı bir biçimde anlattıktan sonra, *Atalay, Divanın* bir dil hazinesi olduğunu ve üzerinde her çalışanın yeni bir cevher bulacağını söyleyerek inceleme bölümünü bitirmektedir.

Divan çevirisinden örnekler (C. I, s. 3, 19, 29, 34, 35) :

ESİRGİYEN, KORUYAN TANRININ ADIYLA

Her türlü öğüş, büyük iyilikler, güzel işler sahibi olan Tanrı adı içindir. Halkın en uz dillisi bitkin, en sağlamı çürük olduğu bir zamanda Tanrı, Cebrail'i açık anlatış ve her yönünü bildiriş ile Muhammed'e - içerisinde haramı, helâli anlatan - Kur'an'ı gönderdi; böylelikle öz yolu belli etti; belge ve kılavuz koydu. Tanrının yarlıgaması onun ve onun yararlıkları çoğu çocuğu üzerine olsun; büyük esenlikler versin.

İmdi bundan sonra Muhammed oğlu Hüseyin oğlu Mahmud der ki : «Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların milkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm[*]. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın Hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine erıştirdi; bu kimseleri kötülerin -ayak takımının şerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, aklı.

FİİLLERE YAPILAN ZİYADELER VE FİİLLERİN
KURULUŞU HAKKINDA SÖZ[+]

Fiiller, iki, üç, dört, beş, altı harfli olabilir. Fiillere sonradan eklenen harfler şudur :

ا = a, ع = e, ت = t, ر = r, س = s, ش = ş ,
ق = k (kalın), ك = k (ince) , ل = l , ن = n , لا = lâ , ي = y.
Bu harfler, kelimeye yeni birtakım anlamlar verdirmek için ziyade olunur.

الف Elif

"Hased etti" anlamına gelen "تَبَرَّأْدِي" tebrâdî" kelimesindeki الف gibi. Bu kelime "çerak yer" demek olan "تَبَرَّأْتِ" tebrâti" sözünden alınmıştır.

"Ut çaldı" demek olan "كُبْرَادِي" kubzâdî" sözündeki الف de böyledir. Bu kelime "كُبْرُ" kubuz" sözünden alınmıştır.

ت T

Bir fiili müteaddi kılmak için getirilir. Arpa , buğday gibi şeyleri temizlemek anlamına gelen "تَبَرَّغَّأَرْتِي" tarîğ a-rıttı" cümlesindeki تَبَرَّغَّأَرْتِي kelimesinde bulunan ت gibi.

"Elbise kuruttu" demek olan "تَوَّنَّفَّرْتِي" ton kuruttı" cümlesindeki تَوَّنَّفَّرْتِي kelimesinde bulunan ت de böyledir .

ت harfi gelmeden önce bu kelimeler "أَرَادِي" arıdî",

[1] "kuruttu", "barturdu" gibi kelimeler aslında dahi fiildirler. Fakat "tebrâdî", "kubzâdî" gibi fiiller aslında isimdir. Şu halde bu ayının başlığı "Fiil yapmak için isimlere getirilen harfler, Fiillere ziyade kılınan edatlar ve fiillerin yapısı" şeklinde olma daha iyi olurdu. B.A.

TÜRK DİLLERİ ÜZERİNE SÖZ

En açık ve doğru dil - ancak bir dil bilip - Farslarla karışmayan ve yabancı ülkelere gidip gelmiyen kimselerin dilidir. İki dil bilen şehirliyle düşüp kalkan kimselerin dil-leri bozuktur. İki dil bilenler "سغداق" Sogdak", "كڭك Kengek", "اڭغور Argu" boylarıdır. Gezginler olarak yabancılarla karışanlar "خوتان Xotan" ve "تبت Tübt" halkı ile "تنگ Tangut"ların bir kısmıdır. Bunlar Türk eline sonradan gelmişlerdir. Ben bunlardan her birinin dillerini yazacağım. "جابرقا Çaparka = Japonya" lıların ülkelerinin uzak olması, araya büyük denizlerin girmiş bulunması yüzünden dilleri bizce bilinmiyor. Çin ve Maçin hal-kinin ayrıca dilleri vardır. Bununla beraber şehirli Türkçe-yi iyi bilirler. Mektuplarını, bize, Türk yazısı ile yazarlar. Bunun gibi araya büyük set ve Çin yakınındaki dağlar ve deniz girmiş olduğu için "تبت" ulusunun dilleri bilinmiyor. "تبت" Tübt = Tibet"ün ve "خوتان Xotan"ın, ayrı dilleri ve ayrı ya-zıları vardır. Bunların ikisi de Türkçeyi güzel konuşamaz.

Uygurların öztürkçe bir dilleri olduğu gibi, kendi aralarında konuştukları zaman ayrı bir ağız dahi kullanırlar . Bunlar - kitabın baş tarafında bildirdiğim üzere - 24 harften ibaret olan Türk yazısını kullanırlar. Kitaplarını, mektupları-nı onunla yazarlar. Bundan başka Uygurların ve Çinlilerin ayrı bir yazıları daha vardır. Defterlerini, senetlerini bununla ya-zarlar. Bu yazıyı müslüman olmayan Uygurlarla Çinlilerden baş-kası okuyamaz. Böylediklerim şehir halkıdır.

Çomul boyunun kendilerinden bulunduğu göl halkı ay-

Kanatın er atın" savında da gelmiştir,

"Kuş kanadıyle, er atıyle" demektir.

- آت et : Et.(elif, yumşak ve ince söylenerek). "آت
 یر et yer = yumşak yer, yumşak toprak".
 أت ot : Bitki, ot. "آت اندی ot öndi = ot bitti".
 أت ot : Hayvan yemlerinin hepsine verilen ad.
 "آت انا انا انا atka ot bərgil = ata ot ver".
 أت ot : İlâç. "آت انا انا ot igtim = ilâç igtim". Bun-
 dan dolayı hekime "آت انا انا otağı" denir.
 أت ot : آغا انکارا انا انا Beg anğar ot berdi = Bey
 ona ağı verdi, onu ağıladı.
 ات it : İt, köpek.
 آخ aq : Ünde, çağırma edatı olan "ya, hey, ey" ye-
 rinde kullanılır. "آخ انا انا aq berü kel =
 hey ? beri gel".
 آخ ug : Üç; ikiden sonra gelen sayı. "آخ انا انا ug
 yarmak = ug para".
 آخ Uq : (الف) = u kalınca, tokça söylenerek) Tanın-
 mış bir gehir adı.
 آخ ug : Türklerin kalem yaptıkları bir ağaçtır;
 dağlarda yetişir; ondan kirman, baston
 gibi şeyler de yapılır.
 آخ iq : Her nesnenin içi. "آخ iq kur = iq kuşa-
 ğı, uçkur". "آخ iq söz = yürekteki giz-
 li şey, sır".
 آخ iq : "آخ iq et = cigere bitişik olan ince
 et".
 آر er : Erkek. Kural dışı olarak "آر eren" şek-
 linde cemilenir. Bu, kurala uymaz; çünkü
 kuralca cemi alâmeti "آر lar, ler"dir. (v. 36)

أَب ap : Te'kit ve olartma edatıdır. Bir şey fazla
güçlülükle vasıflandığı zaman söylenir.
"أَبْ أَوْكَانَاكْ" ap "doğru neğ" = ap eyi, gerçek-
ten iyi neane". Öğünler benbeyaz denecek
yerde "ap ak" derler.

أَب ap : "Değil, yok" diyecek yerde kullanılır. "أَبْ
أَوْكَانَاكْ" ap bu ap ol = bu değil, o değil;
na bu, ne o".

أَب ap : Renkte te'kit edatıdır. "أَبْ أَوْكَانَاكْ" ap üzüngü =
ap ak". Çiğilce.

أَبْ أَوْكَانَاكْ op op : Egeğin ayağı kaydığında söylenir. Bu, A-
rapların كَمَا sözü gibidir, "kalk" demektir.

أَبْ op : Harman döğmek için koçulan öküzlerin orta-
sında bulunan öküz. Arguca.

أَت at : (أَت) okunarak At. "أَتْ أَوْكَانَاكْ" kuş

DİVANÜ LÛGAT-İT - TÛRK DİZİNİ «ENDEKS»

Besim Atalay'ın *Divanü Lûgat-it-Türk* çevirisi, bu yapıtla tamamlanmaktadır. Üç cilt çeviriden sonra, çevirideki sözcükleri kolayca bulmak için bu dizin yapılmıştır. Oldukça kalın bir yapıttır ve *Divan* çevirisinin en çok kullanılan bölümüdür. Başındaki 40 sayfalık açıklama önceki ciltlerdeki yanlışları gösteren dizinlerden sonra, 885 sayfa tutmaktadır.

Divanda geçen bir sözcük, hangi ciltlerde ve hangi biçimlerde kullanılmışsa kolayca bulunabilmektedir. Aynı zamanda anlamları ve öteki lehçelerdeki biçimleri de gösterilmektedir.

Bu önemli yapıtı daha iyi tanıtabilmek için birkaç sayfa örnek vermek gerekmektedir (s. 1-2) :

a = şaşalamayı anlatan bir edat. [*Pek; Caf., U.*]
I, 39 - 10;

— **kıl** — = şaşırtmak, şaşılatmak.

— **kıl - dı** I, 39 - 11;

aba = ayı (Kıpçakça). [*Rad., Sag., Koy., Kaç.*].
I, 86 - 13;

aba = baba (Tibet dilince). [*Rad., Alt., Tel., Sag., Şor., Çağ., I.*]
I, 86 - 14;

aba = ana (Oğuzca). *Bk: apa* (Karluk Türkmenlerince).

I, 86 - 11;

aba başı = dağlarda yetişip dağlıkların yediği hıyar gibi dikenli bir ot; yer *mürveri*, *cannabis sativa*.

I, 86 - 19;

abacı = umacı, bununla çocuklar korkutulur; ağır *basma*, *kâbus*.

I, 136 - 13;

abakı = bostan korkuluğu. *Krş.: Rad., Kr.; A. D. D. — abak.*

I, 136 - 22;

abalı = bir şeyi az görme ve azımsama zamanında söylenen kelime.

I, 137 - 11;

abang = "eğer" anlamına şart edatı. [*Rad., Uyg.; Caf., K.B.*].

I, 134 - 12, 134 - 13, 399 - 22, 442 - 5;

II, 209 - 20;

abı — = gizlemek, örtmek.

III, 250 - 18;

— **dı** III, 250 - 14;

— **r** III, 250 - 18;

abıd — = gizlemek, saklamak. *Bk: abıt* — .

— **dı** I, 216 - 10;

abıt — = gizlemek, saklamak, örtülmek. *Bk: abıd* — .

I, 206 - 19, 216 - 14;

— **tı** I, 206 - 15;

- ur I, 206 - 19, 216 - 14;
- gan = daima gizliyen, saklıyan.
I, 154 - 14, 154 - 15;
- aç = aç, karnı tok olmıyan. [*Rad.; Caf.; İd., Hou.*].
I, 79 - 3, 79 - 4, 387 - 24, 452 - 19, 453 - 3;
II, 227 - 8;
- ka I, 75 - 25;
- ığ I, 517 - 7;
- lık = açlık.
I, 114 - 3;
- aç = çağırma, ünde, ünlem edatı.
I, 35 - 12, 35 - 13;
- aç — = açmak; aramak; fethetmek. [*Rad.; Alt., Tel., Taran., Soy.; Kg., Kr., Uyg.; Caf., P. P., T.T., U., USp., Man., Müh.; İd.,*].
Krş.: Yak. - as — .
I, 163 - 27;
- — I, 358 - 20;
- dı I, 163 - 26;
- ar I, 163 - 27, 354 - 9;
III, 18 - 3, 217 - 2, 234 - 7;
- ıp II, 188 - 11;
- tımız III, 235 - 14;
- aç — = karnı açıkamak. [*Rad., D. Tür., Kr.. Kaz., Uyg.; Caf., T. T., An. İnd.; Müh.; İd.*]
I, 172 - 7;

- **tı** I, 172 - 6;
- **ar** I, 172 - 7;
- **ıp** I, 283 - 11;
- açı** = yaşlı kadın, hanım nine (Barsganca). *Bk :*
eçi. *Krş.*; *Rad. Çağ.* — *aça* = *ana*.
I, 87 - 3;
- açı** = ekşimek, - yara, vücut - acımak. [*Rad.*, *Kr.*,
Caf., *T. T.*, *An. İnd.*; *Müh.*].
III, 252 - 19;

MÜYESSİRET-ÜL - ULÛM

Besim Atalay'ın Türk dili alanında yaptığı en önemli işlerden birisi, Anadolu'da Batı Türkçesiyle yazılmış en eski dilbilgisi yapıtı olan *Müeyssiret-ül-Ulûm* çevirisidir (İstanbul, 1946). Kitabı 1530 yılında *Bergamalı Kadri* yazmıştır. Ancak yazarıyla ilgili hiçbir kaynaktaki bilgi yoktur. *Bergamalı Kadri*'nin kitabını, İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman'ın Sadrazamı İbrahim Paşa adına sunduğu anlaşıyor. Kitap *Atalay* tarafından 1946 yılında çevrilmiştir. Türk Dil Kurumu yayınları arasında önemli bir yeri vardır.

Atalay, bu kitabın tarihsel dilbilgisi için önemli bir kaynak olduğunu, içinde bir gazelin Türkçenin kurallarına göre çözümlendiğini söylüyor. Yirmi sayfalık inceleme bölümü yapıta ilişkin önemli bilgiler içeriyor. Yazarının Türkçeye övgüsüyle başlayan yapıtta, iki önemli bölüm var. 99 sayfalık birinci bölümde sözcük, tanımı, eylemlerin kullanım biçimleri, Türkçeye ilişkin kimi kullanım özellikleri; 83 sayfalık ikinci bölümdeyse adlarla ilgili özellikler yer almaktadır. Kitap bütünüyle Arapçayı örnek alarak, Türkçenin kurallarını vermeye çalışmaktadır. *Atalay*'ın çevirisi, bu inceleme bölümünden başka, 247 sayfalık bir yer tutuyor, arkasında tıpkıbasımı da verilmektedir.

Yapıtta edilgen eylemin geçmiş zaman çekimini anlatan birkaç satırlık bir bölüm şöyle başlar (s. 16) :

«Fi'l-i mazi-i mechulün alameti oldur ki fi'l-i mazi-i ma'lum sigasın bulub esrelü dalinün ma-kablinde ya bir dutarlu nun ya bir dutarlu lam ziyade eylerüz; bilindi gibi, yazıldı gibi.» Örnekte de görüldüğü gibi, bu yapıtta Türkçeye ilişkin kurallar Türkçe örneklerle açıklanmaktadır.

Çevirinin önemli bir yönü de, yapıttaki, Türkçe, Arapça ve Farsça sözcüklerin dizinlerinin olmasıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, *Bergamalı Kadri*, yapıtta bir gazelin dizelerini teker teker dilbilgisel açıdan incelemiştir. Bu dizelerden birini örnek olarak alıyoruz (s. 112):

M İ Ş R A

Ꞑutlu ꞑapu āçıldı Hayalînün üstüne

Ꞑutlu şıfat-i müşebbehedür mubârek ma nasına. Ꞑapu ism-i cinsdür. Āçıldı fi'l-i mâzî-i mechûldür. Hayalî bu arada ism-i şahşdür. Üst ism-i cinsdür.

Geldük i'râbına : Ꞑutlu şıfatdür. Ꞑapu mevsûfdür, mübtedādür. Āçıldı fi'l-i mâzî-i mechuldür, ꞑayim - maꞑam fâ'ili tahtında müstetirdür, ꞑapu'ya râcîdür. (180.) Açıldı ꞑayim-maꞑam fâ'ili ile mübtedânun haberîdür; üst ve Hayalî açıldı'nun mef'ulun bih ğayr-i şarihîdür.

Hâşılı bu maꞑamda taḥkîk budur ki üst isti'la'îçün ḥarf olub nûn zâmirîne muzâf olmayub belki Hayalî'ye ve ol zâmirîre mukterindür, peş bu taḳdırce üst ism-i cins olmayub ḥarf olur.

Ꞑutlu ꞑapu'dan murâd şâ'irün devleti ve sa'adetidür ki alçâḳ gönüllü olmağı ana illet bırâḳdı; bu sebebdendür ki 'ârifler meskenet rif'atün nerdubânıdır didiler. Devlet ꞑutlu ꞑapu'ya teşbih olındı, vech-i teşbih dâḥillerini ve mütevec-cihlerini emne ve devlete yetiştürmedür. Faraza bir ꞑutlu ꞑapu olsa, gerçcek evliyâ ocağı ğibi; bir kimse anun ꞑapusına i'tikâd'la varmağ'la her ne murâdı var'ise yetişür; kezâlik (181.) bir kimse bir ehl-i devletün bir murâd içün nazarına varsa her ne maḳşûd ise yetişür.

TÜRKÇEMİZDE MEN-MAN

Besim Atalay'ın Türkçeye ilişkin önemli çalışmaları vardır. Bunlardan birisi olan *Türkçemizde Men-Man* (1940, TDK), bu ekin Türkçe olduğunu örnekleriyle kanıtlamaktadır.

Atalay, başlangıçta ayrı bir sözcük olan, -men (-man) ekinin dilimizde kullanılış biçimini, anlamını, öteki Türk lehçelerindeki biçimlerini ve başka dillerle ilişkilerini ele almıştır. Yapıtta bu ekle yapılan, 350 kadar sözcüğün, örnekleri ve kimilerinin anlamı da gösterilmektedir. *Atalay*, aldığı sözcükleri ana kaynaklardan derlediğini, ayrıca yurt içinden derlenen fişlerden yararlandığını da önsözde belirtmektedir.

Türkçede önsesteki b sesinin m sesine dönüşmesini ele alan *Atalay*, -men (-man) ekinin kökünün, birinci kişi adılı olan *ben* sözcüğü olduğunu ileri sürmektedir. Batı Türkçesinde *ben* olan bu adıl, doğu ve kuzey lehçelerinde *men*, *min*'dir. Eylem çekimindeki kişi ekleriyle de bu ekin ilişkisini göstermiştir. *Atalay*, dilimizdeki *men*, *man* sözcükleri iki yönden ele alınmalıdır, demektedir: «1. Kişi adılı, kişiyi gösteren ad; 2. Ek, ilgeç.»

Kişi adılı olan *men*, *man* giderek eylem çekimlerine girmeye başlamış, gitgide biçimi değişmiştir. Nitekim eski Türkçede *gelirmen*, biçimindeki kullanım, yeni Türkçede *gelirim* biçimini almıştır.

Men, *man*'ı bir de ek olarak ele alacağız demektedir, *Atalay*. Bu ek, hem önek, hem de sonek olarak kulla-

nılmakta; her iki durumda da çoğunlukla kişi kavramı vermektedir.

Sonek olarak kullanılan *-men (-man)* ise, ad, sıfat, kişi adı, ulus adı, abartma, aygıt adı, azlık ve küçültme, yer adı, kişi sıfatı, benzetme, meslek adı, eylem adı, belirteç, eylem ve zaman kavramları taşıyan sözcükler yapmaktadır.

Atalay'ın, bu ekin başka dillerde de benzeri kullanımlarının olduğunu örnekler vererek yaptığı açıklamalardan sonra, sonек olan *-men (-man)* ile yapılmış ve yukarıda sıralanan görevleri içeren sözcükleri ele aldığı dizinler görülmektedir. Yapıtın sonunda yararlanıldığı, tarama yaptığı kaynaklar da tanıtılmaktadır.

Besim Atalay'ın en önemli yapıtlarından olan *Türkçemizde Men-Man*'dan birkaç sayfa örnek, yapıtı daha iyi tanıtabilmek amacıyla alınmıştır (s. 20, 33, 37):

İSİM

A

ARMAN = Arzu.. bir takım lûgatçiler bunu Farsça olarak gösterirlerse de yanlışlardır; çünkü Türkçemizde bir *ermek* fiili vardır ki bir kaç mânâsı arasında bir mânâsı da «nail olmak, dilediğini ele geçirmek» demektir.

Radloff lûgatının birinci cildinin 803'üncü sahifesinde «Armaş=arzu» denmiş. Büyük Türk Lûgatinde *İrim* hayal ve umut mânâsına gösterilmiştir.

Dilimizde «hediye» demek olan *Armağan* kelimesi dahi bu kelime ile ilişkilidir. «Divanü Lûgat-it-Türk» sahibine göre *Armağan* «dışardan gelen bir kimsenin yakınlarına getirdiği hediye»dir. Meta İncili tercemesinde *eremlemek* = arzulamak diye geçmektedir.

Yine Radloff Lûgatinde *Carsu* kelimesi «ihtiras» mânâsına geldiği yazılmıştır ki (C) ve (Y) değişmesiyle bu kelimenin aslı *Yarsu*'dur: Bu da *Arzu*'dan başka bir şey değildir. Anadolunun bir çok yerlerinde *yarsımak* kuvvetle istemek demektir. Konyada *horsa* arzu mânâsınadır.

Pekarskiy'nin «Yakut lûgati» adlı kitabının 14 üncü sahifesinde *arman* ve *arban* kelimelerinin mübalâğa ve fazlalık mânâlarına geldiği gösterilmiştir.

AÇURMAN, ÇAÇURMAN = Kötü ruhlardan bir ruh. Kötülük Tanrısı (Yakut Lûgati). Bu kelime ile eski İran dininde yaşamış olan *Ebrimen* kelimesinin yakınlığı vardır; bu, üzerinde durulacak bir iştir.

ADAMAN = Hükümdarın irâdesi, irâdei seniye (Summerge L'origines des Langues. Birinci bölüm, sahife 14).

ARTMAN = Yapışkan bir ot; bitrak (Tobulca).

K İ Ş İ A D I

A

ANDARIMAN = Bürhanı Katı' tercümesinin birinci cildinin 185 inci sahifesinde «Turanlı

bir kahraman adı» olarak geçmektedir...

AKMAN = Kastamonuda bir aile ismi «Akman oğulları».

B

BAÇÇAYMAN = Şahıs adıdır (Pekarskiy).

BARMAN = Turanlı bir pehlivan adıdır. (Bürhanı Katı' tercümesi, cilt 1, sahife 224). Bu ad Divanda dahi geçer.

BÜMEN = Türk büyüklerindendir (Türk adları).

Ç

ÇORAMAN = Bu dahi Kırgız beylerinden birinin adı.

ÇORMAN = Kırgız beylerinden birinin adı.

D

DİKİRMEN = Kişi adıdır (Elidrâk).

H

HOMAN = Afrasyabın kumandanlarından birinin kardeşinin adıdır. (Bürhanı Katı' tercümesi, cilt - 2, sahife 359). Bu kelime *Koman* bozuntusu olsa gerektir.

K

KARAMAN = Orta Anadolu'da «Karamanlılar» Hükümetini kuran Türktür. «Türk adları» na bakınız. Kara yağız adam.

AYGIT ADI

A

- AYAKMAN** = Nalın, takunye (Manisa).
AYMAN = Elek (Tuhfetüzzekiye).

B

- BOLAMAN** = Avcı pırlağı.

Ç

- ÇIRAKMAN** = Bir türlü el feneri; üzerinde ateş yakılan kule; balık tutmak için yakılan ışık *Çırakma* diyenler de vardır.

D

- DEĞİRMEN** = ...
DOLAMAN = Bir türlü yeniçeri elbisesi (Zenker).

E

- EGİRMEN** = Kirmen (Türk Dili).
ELEMEN = Elek (Bolvadin).
ELEYMEN = Elek (Muğla).
ESEMEN, EŞEMEN = Musikî aygıdı, Sümercedir. (Langdon'un grameri, sahife 47). Bu kelime bugün Anadolu'da aile adı olarak kullanılmaktadır. *Esemenli oğulları* gibi.
EYMEN = Ateşi aktarmak için kullanılan aygıt (Balçova).

F

FİRMEN = Çocukların döndürdükleri küçük topaç (Uşak).

G

GİTMEN = Kilit (Zenker).

GÖTMEN = Sandalye (Samsun).

TÜRK DİLİNDE EKLER VE KÖKLER ÜZERİNE BİR DENEME

Atalay'ın yine Türkiye Türkçesine ilişkin yapıtlarından biri de *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme* (İstanbul 1941), adlı kitaptır. Bu yapıtın inceleme bölümünde *Atalay*, Türkçenin ekleri ve kökleri üzerine açıklamalarda bulunmuştur.

«Türkçede ek, başka dillerden daha çoktur» diyor, *Besim Atalay*. Yeni sözcükler yapmak zorunda olduğumuz için dilimizdeki ekleri, kökleri ve ödevlerini aydınlatmak gerektiğini de belirtiyor. Bu yapıtta daha çok ad ve sıfat yapan ekleri ele almıştır. Ayrıca yapıtta, Türkçede eklerin, görevleri, ek ile kökün bağlanması gibi konular da bulunmaktadır. Yapıtın, inceleme bölümü 15 sayfadır. Bu inceleme bölümündeki bilgilerin çoğu, günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Bu arada, sözcük köklerinin ve eklerin kökenleri konularında *Atalay*'ın özgün düşüncelerini de görüyoruz, eklerle ilgili dizinde, verilen örneklerin kimileri bugünkü konuşma dilinde yaşamaktadır. Ayrıca bir ekin uyumlara göre olan değişimleri de bu abecesel sıralamaya göre verilmiştir. Örneğin, -ca ekinin ince ünlülü sözcüklere gelen - ce biçimi; - a (-e); -k ve değişik biçimleri (-ık, -ik, -uk, -ük) ayrı ayrı ele alınmıştır.

Yapıtta bugün bileşik ek olarak nitelenen kimi ekle-
rin de vurgulanmadığı, görülür. Kimi bilgilerinin eski-
mişliğine karşın, kitap, Türkçenin yapısını ele alan ilk

yapıtlardan biri olması ve sonradan yapılan çalışmalara yol göstermesi bakımından önemlidir. Yapıtta ad ve sıfat yapan eklerden sonra, eylem yapan ekler, yer almaktadır. Daha sonra «edatlar» başlıklı bir bölüm gelmekte, bu bölümde kökenbilgisiyle ilgili açıklamalar da yapılmaktadır. Yapıt «Sonsöz, Kaynaklar ve Görevlerine Göre Ekler» başlıklı dizinle bitmektedir.

Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme'
nin 19 ve 20-21. sayfaları:

«—a»

Bu ek, fiil ve isim köklerine gelerek bir takım anlamlar bildirir.

I : *İsim*

- TURA** : Kale (Rad, T. D.). Anadolu dağ tepesine «*Doruk*» derler, «*Tura*» kelimesi Anadolunun bir çok yerlerinde, divarların üzerine tahta veya buna benzer şeylerden yapılan örtüye denir. «*Tura* = *siper*». (D. L. T. C. III. S. 74). Kelimenin kökü «*Tur*» dur; bu kelime «*Tar*» şeklinde Farsçaya, «*Tur*» şeklinde Arapçaya girmiştir.
- KALKA** : Müdafaa (Rad.). Kökü «*Kalkmak*» fiilindendir.
- SAVA** : Yeni haber. Kelimenin kökü «haber» anlamına olan «*Sav*» dan gelmiştir. (Rad C. IV. S. 426)
- AZUKA** : Nevale, yiyecek. «*Tar.*» Kökü «*Azuk*» dır.
- II : *Aygit ismi*

YAVAŞA : At, Eşek, Katır gibi hayvanların ayağına nal çakılırken uslu durması için burnuna takılan kıştırgaç. (*Anadolu*), (*Bürh*, Ç. L.) Bu kelime «yavaş» sıfatının sonuna «a» getirilerek yapılmıştır.

III : *Hal*

TUTA : Mahsup, mahsuben. (*Ankara*) «borcuna tuta, sana elli kuruş veriyorum.» Bu kelime «Tutmak» fiilinden gelmektedir; «Ahmet kendisinde olan alacağımı eski borcuma tuttu.» gibi.

IV. : *Sıfat*

IRGA : Kefil. (Tar). Kökü «*Irk* = *Irg*» dır, «talih» anlamındadır.

« — aba »

Bu ek, fiil ve isim köklerine gelerek yeni isim yapar.

AKABA : Yokuş, meyilli yer, akıntılı yer (*Antalya*). Kelime «*Akmak*» fiilindendir.

TARABA : Oda duvarına yerden bir metre yükseklikde çevre kaplanan tahta (*Ankara yerlileri*). Kelimenin kökü «*Tarmak*» fiilindendir. «*Tarmak*», «sıkıştırmak, toplamak» anlamındadır. (Rad. C. III. S. 836).

KULABA : Fenalık, manasızlık, saçma (Rad. C. II, S. 977). Kelimenin kökü «*Kul*» dur.

« — acak »

Bu, edecek temi edatı ise de bazı kere

fiil köklerine gelerek isim ve sıfat yapar.

I : *İsim*

ALACAK : Birisinden alınması lâzım gelen para veya paraya benzer şeyler. «Onunla hiç bir alacak verecek kalmadı, hesabı kapattık.» Kelimenin kökü «*Almak*» fiilindendir.

YAKACAK : Yakılmağa yarıyan şey. «Bu kış yakacak elde edemedik.» Kelimenin kökü «*Yakmak*» fiilindendir.

II : *Aygt ismi, araç ismi*

YATACAK : Yatmaya yarıyan, «Ne yatacak var, ne yiyecek».

III : *Sıfat*

OKUNACAK : Okunması lâzım olan, okunmağa değen «Ortaklıkta okunacak kitap kalmadı». Kelimenin kökü «*Okunmak*» fiilindendir.

IV : *İstek*

OKUYACAK : Okumak isteyen «Türkcü bir dergi çıkarmak istiyoruz, fakat okuyacak kim?...».

« — aç »

Bu ek, isim ve fiil köklerine gelerek bir takım anlamlar bildirir.

I : *İsim*

KULAÇ : İki kolun açıldığı zaman birinin ucundan öbürünün ucuna dek olan açıklık. «Bizim kuyu on kulaçtır.» Kelime-

nin kökü «*Kol*» dur; bunun «*kol*» ve «*aç*» kelimelerinden yoğrulmuş olduğu (D. L. T.) te söylenmektedir. (D. L.T. C. I. S. 199).

II : *Aygıt ismi*

TOKAÇ : Tokmak, yıkanırken çamaşıra vurulan ufak küreğe benzer tahta parçası. Kelimenin kökü «*Tokumak*» fiilindendir. «*Tokumak*» eski zamanlarda «dövmek» anlamına gelir iken, bugün anlamı değişmiş bulunuyor, nitekim Gerede taraflarında hâlâ bu anlama kullanılır ve «*ceviz tokuduk*» derler ki «sırıkla ceviz silktik» demektir; Kuzay Türklerince dahi böyledir. (Başk. S. 52).

BAKRAÇ : Bakırdan yapılmış kulplu kova, kap. Kelimenin kökü «*Bakır*» dır.

III : *Benzerlik*

TOPAÇ : Topa benzeyen, top gibi olan. [*Bu kelime sonradan isim anlamına gelmiştir.*]

KIRAÇ : Kıra benzeyen, kır gibi olan yer. «O tarla kıraçtır, iyi ekin bitmez.»

ETTUHFET-ÜZ - ZEKIYYE FİL-LÜGAT-İT - TÜRKİYYE

Besim Atalay'ın *Divanü Lûgat-it - Türk*'ten sonra en önemli çevirilerinden birisi de *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil - Lûgat-it - Türkiyye* adlı yapıttır.

Besim Atalay'ın verdiği bilgilere göre, yapıtın, İstanbul Beyazıt Camii yanındaki Veliddin Efendi Kütüphanesinde tek bir nüshası vardır. Kitapta Türkçe sözcükler kırmızı, Arapça sözcüklerse kara bir mürekkeple yazılmıştır. Yapıtta kimi harfler kolay okunmamakta, kolay okuyuşu sağlayacak imler de az kullanılmaktadır, bu biricik nüsha aşağı yukarı tamamdır. Ancak nerede, hangi tarihte ve kimin tarafından yazıldığı belli değildir.

Atalay, yapıtaki Türkçe, Arapça ve Farsçaya ilişkin yanlışlardan, yazarının, bu dilleri pek iyi bilmediğinin, anlaşıldığını da söylemektedir.

Bu yapıt, Araplara Türk - Kıpçak dilini öğretmek için yazılmıştır. İki önemli bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 78 sayfalık sözlük bölümüdür. İkinci bölüme dilbilgisi kurallarını içermektedir. Yapıtta üç bine yakın Türkçe sözcük bulunmaktadır. Arapça sözcüklere birden çok Türkçe karşılıklar verilmesi yapıtın önemli özelliklerinden biridir. Ayrıca eylem çekimlerinin gösterilmesi, -yor ekinin Kıpçak lehçesinde de olduğunu belirtmesi ve dilbilgisi bölümünde Tatar diyeleğinden örnekler verilmesi de yapıtın önemini vurgulayan öteki özellikleri arasında sayılabilir.

Besim Atalay'ın yaptığı bu çeviride sözlük ve dil-bilgisine ilişkin bölümden sonra, yapıtın tümüne ilişkin bir dizin ve tıpkıbasım gelmektedir. Kısaca yapıt, 32 sayfa tutan bir inceleme, çeviri, tıpkıbasım, dizin olmak üzere 295+91 sayfadır (İstanbul, 1945).

Atalay'ın, bu çevirinin sonunda, yapıtın baskı iş-leri bittiğinde konan dört sayfalık «Birkaç Düzeltme» başlıklı bir ekini görüyoruz. *Atalay*'ın bilimsel çalışma anlayışını vurgulamak amacıyla bu ekten söz etmeyi uygun gördük. Önsözde *Besim Atalay*, *Ettubfet - üz - Zekiyye*'nin tıpkıbasımında da görülen, kitap üzerinde kenarlarda birtakım çıkmalar, küçük açıklamalar olduğunu ve bunların birkaçını iyi okuyamadığını belirtmektedir. Nitekim çevirinin daha sağlıklı olması amacıyla, bu işlerle uğraşan birkaç bilgene, bu okunmayan çıkartmaları okutmak için ricada bulunuyor. Ancak, baskı işleri tamamlandıktan sonra, bunlardan yalnız Konyalı öğretmen *Atıf Tüzüner*'den konuyla ilgili yanıt aldıklarını belirtiyor. Bu yanıtta yararlı bilgiler, bu küçük ekle yapıtın sonuna konulmuştur.

Macar dilcisi *T. Halasi Kun* daha sonraları bu çeviriyi oldukça sert bir dille eleştirmiştir.⁷

Atalay bu eleştiriye «*Ettubfet-üz - Zekiyye çevirmesinin tenkidi dolayısıyla*» adıyla yanıt vermiştir.⁸ Aynı dergide yayımlanan ve yaklaşık 40 sayfa tutan bu yanıtta *Atalay*'ın da aynı dille *Kun*'u eleştirdiği görülmektedir.

7) *T. Halasi Kun*, *Philologica* I : DTCF dergisi, V, sayı : 1 (1947).

8) DTCF dergisi, VI, sayı: 1-2 (1948), ayırbasım.

TÜRKÇE'DE KELİME YAPMA YOLLARI

Besim Atalay, Türkçe'de Kelime Yapma Yolları (İstanbul, 1946) adını taşıyan bu kitapla, daha önce yayımlanmış olan, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*'yi tamamladığını belirtiyor. İlk yapıt, eklerin görevlerini, köklerin özelliklerini belirtiyordu. *Atalay*, bu ikincisiyle eklerle köklerin nasıl birleşeceğini belirlemeye çalışmıştır. Dilin tanımıyla başlayan yapıtta, Türkçenin yapısına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Kitapta ilk iki bölüm, dile ilişkin *Atalay*'ın görüşlerini kapsamaktadır. On dört bölümden oluşan, geri kalan bölümlerse çoğunlukla yapıbilgisine ayrılmıştır.

Atalay, bu bölümlerdeki görüşlerini bol örneklerle açıklamıştır. Buradaki sözcük yapma biçimlerinden, bugün yalnızca türetme ve bileştirme kullanılmaktadır. Bu kitaptan sonra, türetme konusunda oldukça çok çalışma yapılmıştır.

Besim Atalay, burada Türkçede sözcük yapma yollarını şöyle belirlemektedir (s. 70 ve ötesi):

TÜRKÇE'DE KELİME KAÇ YOLDA YAPILIR?

1 — TÜRETME —

Arapçada «istikak», Fıransızcada «derivation» denilen şeye bizde «türetme» demek doğru olur. Çünkü bizde Arabın bildiği yolda istikak yoktur. Arapçada üç harfli bir kelimenin ya baş harfiyle ikinci harfinin arası, ya da

ikinci harfiyle üçüncü harfinin arası yarılarak bir edat sokulur; bizim dilimizde böyle şey yoktur. Bizde yarma değil; katma, daha doğrusu takma vardır. Fransızlar bu terimi Lâtinceden almışlar. İşbu terim, «bir geminin yolunu değiştirmesi» veya «bir kimsenin ırmaktan ayrılması» anlamlarına olan (derivatio) kelimesinden gelmiştir.

Bizim dilimize en uygun olan şey, burada «türetme» kelimesini kullanmaktır. Çünkü kelime yapma işinde kullanılan her üç yol, kelime türetmeden ve kelime çoğaltmadan başka bir şey değildir. Şurasını da bilmemiz gerekir ki, kelime türetme işinde, temel olarak yalnız isim, sıfat, fiil gibi şeylerden faydalanacağız. Ekten veya edattan yeni kelime türetilemez. Yeni yapılacak bir kelimenin temeli, anlamı belli olan bir kelimenin kendisi veya köküdür. Edatla eklerin başlı başlarına anlamları yoktur.

Şu halde, yeni bir kelime yapmak için her halde, anlamı belli bulunan bir köke ihtiyaç vardır. Bu da ancak fiillerle isimlerde veya sıfatlarda bulunabilir.

Yukarıda söylemiş olduğum üzere bizim dilimizde yeni kelime yapma, daha açıkçası, kelime türetme yolu üçtür:

- 1) Çekme,
- 2) Bileştirme,
- 3) Ekleme.

2 — ÇEKME YOLU

Bu üç yolun en az kullanılanı ve en az verimli olanı «çekme yolu» dur; bu yolda yapılan kelimelerin birtakımlarında, başka kelimelere benzemek korkusu vardır.

Dil bu yola seyrek olarak baş vurmuştur. Burada bir kaç örnek vererek öbür yollara geçmek istiyorum:

Akar	= mayi
Düzen	= nizam
Özen	= heves
Yatır	= evliya; evliya türbesi
Çıkar	= fayda
Gelir	= varidat
Gözde	= sevgili
Özden	= samimi : «özden adam»
Evden	= ev halkından, namahrem : «evden mi, il- den mi?»
Kökten	= asil : «kökten mi, daldan mı?»
Evli	= müteehhil
Gizli	
Dulda	= himaye [aslı «dalda»]
Yığda	= yığın
Ekdi	= tufeyli

Ayrı bir bahis halinde kitabın sonuna koymuş olduğum (göçürme) bahsi, bir görüşe göre, buraya konulabilir.

3 — BİRLEŞTİRME YOLİYLE KELİME YAPMAK

Birinci kısma bakınca çok kullanışlı ve çok verimli olan bu yola gelişi güzel giremeyiz. Yukarılarda dahi söylemiş olduğum üzere yeni bir kelime yaparken onun ahengine, musikisine, güzelliğine ve dilimize olan uyarlığına bakmak gerektir. Sallapatı, kelime yapmıya, ulu orta iki kelimeyi birleştirmeye kalkışırsak dili çirkinleştirmiş oluruz.

Bu yolda biz, yalnız kendi dil zevkimizi göz önüne alırsak yine iyi bir iş görmüş olmayız; bu yolda, daha çok halkın kullanışını hesaba katmalıyız; (**Sümerbank, Etibank, İshan**) gibi yabancılığı üzerinde tütüp duran bileşme kelimeler yaparsak dilin ince ruhunu incitmiş oluruz.

Bileştirme (=terkip) yoluyla kelime türetmekte göz önüne alınması gereken birkaç kural vardır ki aşağıya doğru yazıyorum:

1) Bileştirilecek olan iki kelimedен birincisinin son harfiyle, ikincisinin ön harfi, sessiz harflerden olursa hiç bir şey değişmeden, her iki kelimeyi yanyana getirmek yetiştir: (**beşbüyük, Beşiktaş, kırkbayır, dağbaşı, alanak, daltaban**)... gibi

2) Birinci kelimenin son harfi sesli, ikinci kelimenin ilk harfi sessiz olursa yine hiç bir şey değişmez: (**kuzukulağı, alaçam, Eğripalanga** (=Rumeli'de bir kasaba), **dibidelik, Tepegöz, Uludağ**) ... gibi

3) Birinci kelimenin son harfi sessiz, ikinci kelimenin ilk harfi sesli bir harf olursa, birinci kelimenin sonundaki sessiz harf ikinci kelimenin ön sesiyle kaynaşarak birinci kelimenin son harfi, ikinci kelimenin ilk harfinin harekesini alır:

yaş ıl	→ yaşıl (=yeşil)
kayın ana	→ kaynana
kol aç	→ kulaç
boz alan	→ bozalan
koz alan	→ kozalan
koman ova	→ komanova

kos ova	→ kosva
rum éli	→ ruméli
yıldız éli	→ yıldızéli
hanımeli	→ hanımeli
yal ağız	→ yalagaz (=boş boğaz) ... gibi.

4) İlk kelimenin sonu ile ikinci kelimenin önünde sesli birer harf bulunursa, sesli harfin birisi düşer:

kara ağaç	→ karağaç
kara oğlan	→ karoğlan
kuru ağaç	→ kurağaç
kuru ot	→ kurot
kiçi ören	→ keçiören (=küçük ören)
deli orman	→ delorman
yalı ova	→ yalova
ana ata	→ anata (=ebeveyn)
köprü ören	→ köprören (=Kütahya'da bir köy adı).. gibi

5) İzafet varsa kimi zaman izafet edatı düşer:

kol bağı	→ kolbağ (=halhal)
bilek yüzüğü	→ bilezik
çayırı az	→ cayraz (=Haymana'da bir köy adı).. gibi.

6- Bileştirme işinde, iki hal görülmektedir: Birinci hal, kelimeler birbirleriyle iyice kaynaşmamıştır; yuvarıda görmüş olduğunuz örnekler hep bu soydandır. İkinci halde kelimeler birbirleriyle bûsbütün kaynaşarak tek kelime haline gelmiş bulunur:

iç edik	→ çedik
uş imdi	→ şimdi
dag ol	→ değil
kay çağın	→ kaçan
baya ok	→ bayak

bir yıldır	→ bildir
uş bu	→ işbu
uçun	→ için
bek+mez	→ pekmez... gibi

Bileştirme, çok kere iki kelimedenden yapılır; kimi zaman üç, dört kelimedenden dahi yapıldığı olur. Üç kelimedenden bileşme yoluyla yapılmış olan kelime azdır: (**delikanlı, ebe gömeci, pos bıyık, çelimsiz**).. gibi. Dört kelimedenden yapılmış çok kelime yoktur, ancak bir kelime vardır: (**dağlar delisi, ebem kuşağı, koca adam dölü, yedi dağ çiçeği, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Uşak Halıcılar birliği**) gibi. Beş kelimedenden yapılmış birkaç kelime vardır: (**Topkapı Hayır Severler Cemiyeti**)... gibi ki bu şekil pek az olarak kullanılır.

EŞ-ŞÜZÜR-ÜZ - ZEHEBİYYE

Besim Atalay'ın önemli çevirilerinden biri de *Molla İbn Mehmet Salih'e ait olan Eş-Şüzür-üz-Zehabiyye vel - Kitai'l - Ahmediyye fil - Lûgat-it - Türkiyye (Aş - Şüzür - uz - zahabiyyat)* adlı yapıtıdır (İstanbul, 1949; VIII + 70). 1619 yıllarında yazılan bu yapıt da Arapçadır. Araplara ve daha çok da Mısır'da kadı olan bir kişinin oğluna Türkçe öğretmek amacıyla yazılmıştır. Bunu kitabın yazarı, kendisi de belirtmektedir. *Atalay*'ın, kendi kitaplığında bu kitabın iki nüshası bulunmaktadır. *Atalay*'a göre, yazılardan, bunlardan birinin Arap, ötekini de bir Türk tarafından çoğaltıldığı anlaşılmaktadır.

Yapıtta, Türkçede 29 ses vardır diyen, kitap yazarı, sonra kuralları ele almaktadır. Kitabın yazarı, Mısır'da

bir medrese öğretmeniymiş, büyük bir olasılıkla da Türk-
müş. Yazarın, başka yapıtları da olduğunu *Atalay*, söy-
lemektedir.

Atalay, çevirisinde her iki nüshayı karşılaştırarak,
farklılıkları altnotlarda belirtmiştir.

SENG-LÂH

Çağatayca üzerinde de çalışan *Atalay*'ın basılmış kitapları bulunmaktadır. Bunlardan birisi, *Seng - Lâh Lûgat-i Nevaî* adlı yapıttır (İstanbul, 1950; X+171 sayfa, tıpkıbasım).

Kitap 18. yüzyılda *Mirza Mehmet Mehdi Han* tarafından yazılmıştır. *Nevaî*'nin şiirlerini çok beğenen yazar, onlardaki sözcükleri, güçlükleri açıklamak için bu kitabı yazmıştır. *Besim Atalay*'ın tıpkıbasımını yaptığı nüsha, kitabın *Mebani-ül - Lûga* denilen ve dilbilgisi bilgileri içeren bölümüdür. Bu tıpkıbasım, British Museum'daki tamamı sözlük olarak yazılan *Seng-Lâh*'ın baş tarafıdır.

Besim Atalay, yapıtın tıpkıbasımını yaptıktan sonra, aynı kitap üzerinde Macar dilcisi *J. Eckmann*'ın da çalıştığını öğrenmiştir. Bu nedenle yapıt üzerindeki bilimsel çalışmaları, *Eckmann*'a bırakarak, yapıt ve yazarı hakkında bilgi vermekle yetinmiştir.

ARAPÇA İLE TÜRKÇENİN KARŞILAŞTIRILMASI

Arapça ile Türkçenin Karşılaştırılması adlı 64 sayfalık incelemesini *Atalay*, 1954 yılında yayımlamıştır. İçinde Arapçaya ve kurallarına ilişkin bilgiler vardır. Türkçenin kuralları, Arapçanın kurallarıyla karşılaştırılmaktadır.

Yapıtının sonunda *Atalay*, Türkçenin Arapçadan daha olgun ve gelişmiş bir dil olduğunu da söylemektedir.

TÜRK DİLİNDE ANA KELİMELER VEYA TÜRKÇEDE TÜRETME SÖZLÜĞÜ

Besim Atalay'ın ölümünden sonra yayımlanan yapıtlarından birisidir (Ankara, 1967; XVI+152 s.).

Yapıtta abecesel olarak kök sözcükler ve yanlarında bunların türevleri bulunmaktadır. Yapıtın yayımlanmasını sağlayan *Süleyman Tonguzalp*, *Atalay*'ın bu çalışmasını eski harflerle altı okul defterine yazdığını, *Ş. M. Ülkütaşır*'ın da bunları yeni harflerle baskıya hazırladığını söylemektedir. Defterlerden birincisinde *Atalay*'ın çalışmayla ilgili olarak on maddelik açıklamaları da vardır. Bu açıklamalarında *Atalay*, sözcüklerin bilinen anlamlarını almadığını, lehçelerin hepsini göstermediğini, Batı Türkçesiyle yazdığını, kimi sözcüklerin edilgen biçimlerinin olmadığını, bugünkü kullanımlarını aldığını, yazımlarında halk diline ağırlık verdiğini, türevi olmayan kökleri almadığını, belirtmektedir. Yapıtın daha iyi anlaşılabilmesi için «I» maddesinden bir sayfa aktarılmıştır (s. 68):

«**ih**: ih, ihmak, ihilmek, ihtirmek, ihtirilmek, ihtirtmak, ihtirtilmek, ihtırma, ihtiriş.

— ihirmek, ihirilmek, ihırtmak, ihirtilmek, ihırtırtmak, ihıttırttırılmak, ihtma (ses taklidi; en çok develerle ilgilidir).

ık: ık, ıkınmak, ıkınılmak, ıkındırmak, ıkındırılmak, ıkıntı, ıkınc.

— ıkılamak, ıkılanmak, ıkılandırmak, ıkılandırtmak, ıkılanma, ıkılanış (“ık” bk. Divân).

ıl: ıl, ılık, ılkığ, ılıkça, ıldırım = yıldırım, ıldız = yıldız, ildir - ildir, ıldırak, ılgin.

— ıldıramak, ıldıratmak, ıldıratılmak, ıldıratma, ıldıra-tış.

— ılmak, ılınmak, ılıtmak, ılıtilma, ılıtılış.

— ılıklanmak, ılıklatmak, ılıklettirilmek, ılıklatma, ılıklanış.

— ılıklaşmak, ılıklaştırmak, ılıklaştırılmak, ılıklaşma, ılıkılanış (aslı “yılmak”dır. bk. Divân, Rad., Alt., Tel., Leb.).

— ıl : ıl, ılgarmak, ılgarılmak, ılgartmak, ılgar, ılgarcı. (kelimenin kökü “ıl” olsa gerektir. ılgar etmek: Osmanlıcada baskın etmek ve doyumluk almak anlamı-nadır. Eski zamanlarda ılkı için ılgar edildiğinden biz bu kanışa vardık).

ım: ım, imanmak (kayırmak, himaye etmek), imanıl-mak, imandirmek, imanma, imanış.

— ımızganmak, ımızganılmak, ımızgandırmak, ımızgan-ma, ımızganış.

[B. Keresteciyan (D.E.L.T.) bu kelime ile Nepal di-lindeki “ımsa” ve “yemsa” kelimeleriyle bir yakınlık bulmaktadır].

inç; inç, inçkirmek, inçkırılmak, inçkırık, inçkırtı (ses taklididir).

ır: ır, ırmak ırılmak, ırdırmak, ırdırılmak, ırak, ıraklık, ırakça, ırım, ırmak.

- ıramak, ıranmak, ıratmak, ıratılmak, ıratırmak, ırama, ırayış.
- ıraklaşma, ıraklaşmak.
(“ır = yır, yıramak. Rad., Uyg., Kom., Tub.).
- ır: ırlamak, ırlanmak, ırlatmak, ırlatılmak, ırlattırılmak, ırlamak, ırlayış, ır, ırcı, ırlayıcı (“ır, yır” türküsü, koşma. Rad., Bar., Az., Kom., Kaz.).
(ır, ıra: utanma. ırsız: bar-bar bağırarak çocuk “Battı Anadolu”, bk. Divân).
- ır: ır, ırgalamak, ırgalanmak, ırgalatmak, ırgalatılmak, ırgalama, ırgalayış, ırgantı (“ırgamak = sallamak”, Rad., Kg., İd.)»

ÇEŞİTLİ HALK FIKRALARI VE DEYİMLERİ

Besim Atalay'ın ölmeden önce hazırladığı, ölümünden sonra yayımlanan *Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri* (Ankara, 1968, 208 s.), önce, «atasözlerinin ana kaynakları» olarak yazarınca not edilmiştir. Ancak kitabın adı, kesin belirtilmemiştir. Yine bu kitabın da baskı işini üstlenen *Süleyman Tonguzalp*, *Atalay*'ın notlarından yararlanarak yapıta bu adı vermiştir. İçinde atasözlerinin ve deyimlerin kaynaklarını belirten halk fıkraları, abecesel olarak anlatılmaktadır. Örneğin abayı yakmak; aceleye gelmiş de onun içi de boşmuş; acemi bülbül bu kadar öter; acı soğanla kuru ekmeğe kul olmaz; aç doyurmak güç olur; aç yatarım dinç kalkarım; adam arıyorum... gibi başlıklar altında bu sözlerin nerden, nasıl kaynaklandığını belirleyen fıkralar ya da öyküler anlatılmaktadır.

ABUŞKA LÛGATI VEYA ÇAĞATAY SÖZLÜĞÜ

Besim Atalay'ın ölümünden sonra bastırılan üçüncü yapıt da *Abuşka Lûgati*'dir (Ankara, 1970, 452 s.). Başında *Süleyman Tonguzalp*'ın yaptığı bir açıklamada, *Atalay*'ın sağlığı elvermediği için kitaba önsöz yazamadığı belirtilmektedir. *Atalay*, *Abuşka Lûgati*'ni eski harflerle, kendi el yazısıyla bırakmıştır. *Tonguzalp*, *Abdülkadir İnan*, *A. Dilâçar* ve *Sabit Paylı*'dan yardım isteyerek yapıtın basıma hazırlanmasını sağlamıştır.

Atalay, kitapla ilgili olarak ölümünden önce şu açıklamaları *Tonguzalp*'a yazdırmıştır: Bu kitap Türkiye'de *Abuşka Lûgati* diye tanınmaktadır. Batı bilim dünyasında yüzyıldan beri bilinmektedir ve birçok baskısı yapılmıştır. Çağatay diline özgü bir sözlüktür. Türkiye'deki kitaplıklarda da yazmaları vardır. Yazmalar arasında, yazan kişilerin bilgili ya da bilgisiz olmaları nedeniyle ufak tefek ayrımlar bulunmaktadır. Yazmaların en doğrusu Fatih nüshasıdır. Basmalar arasında da en doğrusu Petersburg'ta basılmış olanıdır. Bu sözlük, İngiliz, Fransız, Macar ve Rus bilginlerince de incelenerek bastırılmıştır.

Abuşka Lûgati'ndan (s. 1-2):

ÜSTÜNLÜ ELİF

abuşka Avrat erine derler şoy¹ manasına ki Mecnun ve Leyli'de Mecnun'un atası vefat idicek anası halinde kelür:

1 Şoy, kadının kocası demektir.

Beyit

Bir yandın ogul yam u şikenci
 Bir yandın abuşka¹ der u renci
 (Bir yandan oğul uşak tasası ve üzüntüsü
 bir yandan kocanın derdi)

abaga² Atanın kardeşine derler, gerek atadan büyük
 gerek küçük olsun ki Muhakemet-ül Lugateyn'
 de kelür:

Ve bular ataning büyük kardeşine küçük karın-
 daş aga inisin abaga derler.

(Babanın gerek büyük ve gerek küçük karde-
 şine abaga derler, ister kardeşi küçük olsun
 ister büyük olsun)

at Üç manaya kelür evvel isim manasınadır ve esb
 manasınadır ve at demektir bindaz³ manasına
 ki; Muhakemet-ül-Lûgateyn'de üçü dahi bir tu-
 yuk'ta kelür ki:

Tuyuk

Çün peri vü hûr irür atıng bigim
 Sürat icre⁵ irür atıng bigim
 Her⁶ hadenki⁷ kim ulus andin kacar
 Natuvan çanım⁸ sarı atıng bigim

-
- 2 Bu kelime, Cevdet ve Konya nüshalarında yoktur.
 - 3 Bindaz Farsçada at demektir.
 - 4 Pavet de Courteille'de burada irür yerine dur vardır.
 - 5 Burada Petersburg basmasında div kelimesi vardır ki vez-
 nin gereği bunun bulunmasıdır.
 - 6 Pavet de Courteille'de hey hedenki vardır.
 - 7 Hadenk Farsça kayın ağacı demektir.
 - 8 Bu kelime yerine Petersburg basmasında cismin yazılıdır ki
 anlam bakımından doğrusu da böyle olsa gerektir.

(Hanım, senin adın hûri ve peri gibidir. Koşmak-
ta senin atın div gibidir. Milletin kendisinden
kaçtığı her oku arık vücuduna karşı atınız).
Ve yine Ferhad u Şirin'de isim manasına kelür ki;
Ferhat, Husrev kasıdına ayıttı

Beyit

Mini at anlamakdın aşk etib yat
Min etdin yat ve mindin yat olup at
(Aşk beni isim anlamaktan uzak kıldı. Ben
isimden uzak ve isim benden uzak oldu)

ataldı Adlandı ve namdar oldu demektir, bir dahi bir
emr için taayyun⁹ oldu demektir ki Sedd-i İsken-
deri'de İskender Dara'yı alup İran-i Zemin¹⁰ mâ-
kimler gönderdügü mahalde kelür ki:

Beyit

Ataldı biri Mısır ve Bagdadga
Yazıldı biri milk-i Nuşadga
(Biri Mısır ve Bagdad'a adandı, biri Nuşad
ülkesine yazıldı)

atkadı, atadı Ad kodı demektir (Ad verdi).

atab Okuyup (ad verib) demektir ki Ubeyd Han eş'a-
rında Naat'da kelür:

9 Petersburg basmasında bu kelime tayin şeklindedir.

10 Petersburg basmasında burada etrafı âleme kelimeleri var-
dır ki anlamı açıklamaktadır.

3. YAZILARI

Besim Atalay, gazete ve dergilerde uzun yıllar yazı yazmıştır. İlk yazılarının İzmir'deki dergilerde yayımlandığını biliyoruz. Yazılarında genellikle Türk dilinin bir sorununu ele almıştır.

Atalay'ın yazdıklarının içinde eleştiri yazıları önemli bir yer tutar. Bu yazıların çoğunu da Kurumdan ayrıldıktan sonra yazmıştır. Daha önce de sözü edildiği gibi, *Atalay*'ın eleştirilere sert bir dille karşılık verdiği görülmektedir. Yazıları gözden geçirildiğinde yarısından çoğunu bu tür olanların kapsadığı da hemen görülecektir. Yine bunların çoğu *Türk Dili* dergisinde yayımlanmıştır. Eleştiri yazıları içinde *Divan* çevirisi ve *Ettubfet-üz-Zekiyye* çevirisine yöneltilen eleştirilere yanıt niteliğinde olanları da vardır. Derleyebildiğimiz yazılarının adları, yapıtın sonundaki kaynakçaya alınmıştır.

Burada *Atalay*'ın dille ilgili yazılarından birkaç örnek de alınmıştır:

DİL NEDİR?

«Türk dili, içerisinden çıkılması güç bataklıklar yapmadan, ahenkli ve düzgün şırıltılarla akan ılu bir ırmağa benzer, yapılacak iş, bu ırmağın yatağını temizlemek, onu her yandan sızan kötü katıntılardan korumaktır.»

Çok geniş tarifiyle, dili «bir işaret sistemidir» diye anlatabiliriz; böyle demekle insanlar arasında anlaşmaya yarıyan -el, göz, yüz, yazı gibi başka araçları da bir arada toplamış oluyoruz; işaretler türlü türlü olabilir; bunların en kullanışlısı ve en olgunu söyleme yoluyla yapılanıdır.

Söyleme işinin aygıdı «dil» dediğimiz uzuvdur. Bizde dilin iki anlamı vardır; birincisi şu söylemiş olduğum anlamdır¹; ikincisi anlaşma yoluyla aralarında birlik bulunan belli insan kümeleri tarafından çıkarılan sesler aracıyla- söylenen işaretler topluluğudur.

Bunun içindir ki dillerin çok çeşitleri vardır; göreneği, tarihi, duygusu, düşüncesi, ses örgütleri ayrı olan toplulukların dilleri de ayrıdır; çevre, bölge, ses bileş-tirmesi, söz dizimi, yaşayış gibi şeyler, dillerin çeşitlenmesinde en büyük etki göstermişlerdir.

1 Biz burada (langue) la (langage)ı birbirinden ayıramadık. Çünkü bunlar şimdiye değin bizde ayrılmamıştır. Her iki kavramın karşılığında da «dil» denilmiştir. Ruslar da bizim gibi ayırmamışlardır; Araplarla İranlılar da bu yolu tutmuşlardır.

Her ayrı topluluğun kendisine göre, bir anlaşma yolu ve bir içini açma usulü vardır; insanlar arasında en olgun anlaşma yolu dildir. Konuşma yoluyla yapılan anlamıya göz dili, el dili, hareket dili gibi yardımcıları da karışırsa, anlaşma işi çok derin ve çok koygun olur.

Bir takım dil bilginleri, dili şu yolda tarif etmişlerdir: «Dil, belli şekillerin etkisi altında, ağzından çıkan belli konuşma sesleridir. Bu tarif, öbür işaret sistemlerini gözönüne almaksızın yapılmıştır.

«Dil, insan düşüncesini anlatan bir araçtır.» Diyenler de vardır: Sözün kıyası... Dil, bizim duygularımızın, coşuşlarımızın, düşüncelerimizin dileklerimizimizin belirmesine ve bunların başkalarına anlatılmasına yarayan bir aygittir. Bu tarifi, «dil herhangi bir dileği veya düşünceyi sözlerle, hükümleri cümlelerle bildiren bir araçtır» diye kısaltabiliriz.

Dil bir ulusun konuşma göreneklerinin hepsidir; sırası geldikçe karşılıklı anlaşma ve bildirme arzusuyla dil arkadaşlarının kafalarında hatırlatılmış olan bütün anlamlı, araçların topluluğunu gösterir.

Dilde iki yöne (cihet) vardır; birisi şekle degginir; bu yöne sesin (fontetik)in çevresindedir; öbür yöne de, anlamdır; bu da ruhun çevresinde bulunur.

İşte bunun içindir ki, dil yalnız bir işaretler sistemi ve sadece coşuşu, düşünüşü, dileği ve duyguyu bildiren araç yığını olmayıp, aynı zamanda kültür, ah-lâk, hukuk gibi, topluluğun kuruluşuna varan bir oluştur; bir insan topluluğunun medeniyetçe ve kültürce olan ileriliği, dilce olan olgunluğu ile bir düzeydedir.

Dil, bizim yalnız maddeye dayanan ihtiyaçlarımızı değil -pek tam olmamakla beraber- iç varlığa değin ih-

tiyaçlarımızı da sağaltır; ben, burada pek tam olmakla beraber sözünü koydum; çünkü, bir dil ne değli yüksek duyguları anlatabilecek bir aşamaya varmış olursa olsun, bir dilin kelime haznesi ne değli dolgun bulunursa bulunsun, bütün iç duygularımızı ve iç varlıklarımızı -oldukları gibi- dışarıya vurmaya yetişemez; bunları tamtamına dışarıya vurabilecek -dilden başka- bir araç da yoktur.

Kimi zaman, insanların öyle anları ve öyle halleri olur ki, hiç bir kelime, hiç bir hareket o anın coşuşlarını ve duygularını bütün açıklığıyla dışarıya vurduramaz. Böyle zamanlarda kelime güdük, dil kısır kalır; o vakit insan ancak gönül diliyle konuşur; hal diliyle söyler; atalarımız boş yere «öz dili, söz dilinden daha koygundur» dememişler..

Sözün kıyası... Dil bir kuruluştur: Bu da öbür kültür unsurları gibi insanların kurmuş oldukları bir varlıktır. Dil insanlığın yaratılışının ve olgunlaşmasının bütün basamaklarının kelimedede, kelime yapmada, morfolojide anlamlıkta, semantikte belirtir; bir milletin dili onun iç ve dış varlığının tam bir aynasıdır; daha açıkçası... Dil, bir milletin tarihten önceki hayatının akıp gelen bir sonucudur.

Her kuruluş bir ihtiyaçtan doğmuş olduğuna göre, dil kuruluşu da topluluğun gerektirdiği bir ihtiyaçtan doğmuştur; bunun içindir ki dile, topluluğun hizmetine özger (mahsus) bir kuruluş göziyle bakmak çok doğrudur. Dil, kişiden daha çok topluluğun malıdır; şu kadar var ki bu malın, biregilerin (fertlerin) çabasıyla ve çalışmasıyla meydana gelmiş olduğu da unutulmamalıdır²:

2 Sechehaye.

(Sabir) burada ne güzel söylemiştir; «dil yaratılış yönetkisi olmaksızın istiyerek yaptığımız işaretlere düşüncelerimizi, duygularımızı ve dileklerimizi başkalarına anlatmak yoludur.»

Dil denilen varlık, tek tek kelimelerden meydana gelmiştir: Bu kelimelerin birbirleriyle ilgilenmesi, hü-kümleri ve cümleleri doğurmuştur; kelime olmadıkça, ne hüküm, ne cümle, ne de düşünüş olabilir; düşün-me demek, kendi kendine içten konuşma demektir.

Biz burada, kelime mi düşünceyi, düşünce mi kelimeyi doğurmuş diye içersinden çıkılması güç bir davaya saplanacak değiliz; az yukarıda söylemiş olduğum üzere kelimeler, bizim bütün iç duyuşlarımızı dışarıya vurduramazlar; bununla beraber bu duyuşlara tercüman olabilen tek şey de kelimedir. Kelimeler ise, biregilerin yardımlarıyla yaratılmış olan nesnelerdir. Kelimeler ne yağmur gibi gökten yağarlar, ne de mantar gibi yerden biterler; görülen gereklik üzerine insanlar tarafından yapılırlar.

Şu halde dil, tamamiyle yapma yoluyla elde edilmiş bir aygıt ve bir araçtan başka bir şey değildir: işte bu aygıt ve bu araç biregilerin araya girmeleriyle topluluğa mal olmuştur.

TÜRKÇE'DE (-SAMAK, -SEMEK) EKİ HAKKINDA

Türk gramerinin temel taşlarından birisi de (-sa-mak, -semek) ekidir. Türkçemizde bulunan ve çeşitli kelimeler yapmaya yarıyan bu gibi eklerin iyice aranıp taranması gerektir. Bu eklerin asılları, anlamları ve kullanılış yerleri bilinmeden Türkçemizin grameri yapılamaz. Yapılsa da şimdiye kadar yapılmış olanlar gibi öz-süz ve temelsiz olur.

Türk Dili seri: II, sayı: 3-4 te, gelecek zaman edatı olan (-cak, -cek) üzerine geniş bir araştırmamız çıkmıştı. Bu yazımız da (-samak, -semek) eki üzerinedir.

Türkçe ile uğraşanların birçokları, dilimizdeki eklerin türlü anlamlarını bilmeden ve herhangi bir ekle yapılmış olan birçok kelimelerin kullanılış yerlerini araştırmadan birtakım hükümler çıkarmakta ve birtakım yanlış sonuçlara varmaktadırlar; bir ekin ancak bir anlamını göz önüne alarak «bu ekin anlamı budur, başka değildir» demek, gülünç bir şeydir. Dil kaynakları iyice araştırılmadan verilen hükümlerin çürük olacağına şüpheli yoktur.

Kalın âhenkli kelimelerde (-sa), ince âhenkli kelimelerde (-se) şeklinde olan bu ek, daha birçok ekler gibi boydak (müstakil) bir kelimedenden gelmiştir. (Ekler-Kökler) adındaki kitabımızda dahi uzun boylu anlattığımıza göre, bugün başlı başına bir anlam göstermiyen fakat

bir kelimeye yapıştıktan sonra kelimenin anlamında bir değişiklik, bir başkalık yapan ve yapıştığı kelime ile yepyeni bir varlık yaratan ekler önceden boydak birer kelime imişler. Bugün birtakım eklerin asıllarını bulamıyorsak da birtakımlarının asıllarını — söz götürmez — bir halde meydana koyabiliyoruz. İşte (-sa, -se) eki de sonuncular gibi aslı nesli belli olanlardandır. D.L.T. sahibi, bu ekin aslının «saymak» anlamına olan «samak» fiilinden gelmiş olduğunu açıkça söylemektedir; Bk: Kilişli Basımı c. I, s. 236., Tercüme c. I, s. 281.

D. L. T. sahibi (-samak, -semek) ekinin aslını söyledikten sonra (er suwsadı) örneğini vermekte ve «bu gibi fiillerde işliyen o işi kendi arzuları içersinde saymış, onu arzu etmiş» demektedir. Böylece (er suwsadı) örneğine «su onun arzusu cümlesinden sayıldı» karşılığını vermekte ve bunu «temenni» kelimesiyle anlatmaktadır. «Temenni» kelimesine (Kamus tercümesi), «arzu eylediği nesneyi muhayyelede tasarlamadır» anlamını vermekte; (Lisan-ül Arap sahibi de, «temenni» yi «özenilen işin meydana gelmesini arzu etmek» anlamına almaktadır.

Şu hale göre (-samak, -semek) ile yapılan fiillerde asıl olan anlam «arzu» dur. Hele (susamak) kelimesinde bu anlam pek belirgin bir halde görülüp durmaktadır. Daha açık bir söyleyişle söylemek gerekirse (susamak), «su arzu etmek suya iştahlanmak» demektir.

(Garipsemek) kelimesine bakarak bu ekin yalnız «hissetmek» anlamına geldiğini iddia etmek Türkçeyi bilmemekten başka bir şey değildir. Bu ekin yalnız «hissetmek» anlamına geldiğini öne süren bir zat, kendi dâvasını tanıklamak için (susadım, su diledim çah-i zinahdânından) mısraını ortaya sürmüştü. Bu mısraı ta-

nık olarak veren zat, (susadım) kelimesinde «hissetmek» anlamı olup olmadığına dikkat etmemiş. Halbuki burada «hissetmek» değil «arzu etmek ve iştahlanmak» anlamı vardır. Bir kimse suya iştahlandıktan sonra su ister, su arar, su diler, başka türlü olamaz; su arzusu duymadan hissetmek çocukça bir şeydir. Haydi, o zâtın dediğini kabul edelim; («susamak» da «hissetmek» anlamı vardır) diyelim. Şu halde anlam «su hissetmek» demek olmaz mı? Böyle bir anlam gülünç değil midir?

Konumuza gelelim, D. L. T. sahibi bu bahsi on, on bir örnekle tanıklıyarak bu şekil fiillerdeki «arzu» anlamını belirtmek istemiştir. Bundan başka gene Tercüme c. I, s. 20 (s harfi, bir işin işlenmesini dilemek için fiillere gelir: «suw içsedi» gibi ki «su içmek arzu etti, su istedi» demektir) diyor (*).

Tercüme c. II. s. 53-56 da «arzu» anlamı dilendiği «zaman (-sak, -sek) ekinin isimlere de geleceği bildirilmekte ve (ersek tawarsak) kelimeleri örnek olarak gösterilmekte, anlamlarının da «mal seven adam, erkek isteyen kadın» olduğu söylenmektedir ki (ersek) kelimesi bu anlamda bugün bile Orta - Anadolu'da kullanılmaktadır.

D. L. T. nin üçüncü cildinde dahi (-samak, -semek) ile yapılmış birçok kelimeler vardır ki hemen hepsinde anlam «arzu, iştah»tır.

Bizim diyeleğimizde dahi kullanılan bu ekin değeri büyüktür: Hem isme, hem sığata gelerek yeni fiil şekilleri yapar, hemen hepsinde «arzu, iştah» anlamı gösterir.

(*) Tercümede görülen «istemek» kelimesi «arzu etmek, iştahlanmak, anlamınadır.

Eski Türkçede fiil köklerine dahi gelerek bu anlamda birçok fiiller yapmışsa da bugün bizim diyeleğimizde ancak birkaç fiil kökünde görülmektedir; (kanıksamak, aksamak-agşamak) bunlardandır. (Yüksemek) fiilinde olduğu gibi (aksamak) fiilinde «olmaklık», (tavsamak) fiilinde «tavı geçmek» anlamındadır.

İşin asıl acınacak olan tarafı, bu gibi kimselerin (kanıksamak) ile (kanıksımak) arasındaki ayrılığı sezmemiş olmalarıdır. Her ne kadar bugün Anadolu'da «ineğin boğa istemesi» anlamına gelen (bogasamak) kelimesi, (bogasımak) şeklinde dahi kullanılıyorsa da bu ufak bir ses değişiminden başka bir şey değildir. Anlama bir zarar gelmedikçe bu gibi değişimler dilde yapılmaktadır. Fakat anlamın değişebileceği yerlerde bu yapılmalıdır. Hiçbir zaman (ersemek) yerinde (ersirmek), (tavsamak) yerinde (tavsımak), (susamak) yerinde (susımak) denilmemelidir ve denilemez. Bunun gibi (kanıksamak) yerinde de (kanıksımak) demek çok yanlışır. Çünkü bu iki şeklin anlamları ayrı ayrıdır. Vefik Paşa ve bundan bol bol faydalanan Şemsettin Sami Bey, yukarıdaki iki şekil arasında bir ayırt görmemişler, iki kelimeyi birbirine karıştırmışlardır. Bu gibi tetkiksiz şeyler bu iki zatın eserlerinde hayli çoktur.

Çok dikkatli ve çok doğru gören Redhouse dahi Türkçeden İngilizceye olan değerli kitabında bu iki kelime arasındaki anlam ayrımını göstermiş ve (kanıksamak) karşılığında «kana susamak» (kanıksımak) karşılığında «suya veya bir şeye doyar gibi olmak, kanar gibi olmak» demiştir ki çok doğrudur.

(Mirat-i Kesteli) adındaki yazma lûgat kitabı da (buyruksımak) kelimesini «buyruk tutmamak, mâsiyet işlemek» anlamına almıştır.

Gene yazma (Çulluk Kapan) lûgati de bu kelimeye aynı anlamı vermiştir ki bu kitaplardan alınarak kelimenin işbu anlamı Tarama Dergisine dahi geçmiştir.

Ünlü Türk gramercisi J. Deny, (Türk Dilinin Grameri) adlı kitabının 534 üncü sayfasında bu ekten bahsederken «Idée de désir, d'appétence» demiştir; J. Deny'nin gösterdiği bu anlamlar çok yerinde ve çok doğrudur.

Nitekim (Kıstas-ül-beyan) sahibi, çok değerli olan kitabının 167 nci sayfasında şöyle demektedir: (Bu suretle dar-üssaltana-i seniyye sekenesinin «söylemek» makamında «söylemsik» demeleri lâfzan ve manen kıyasa muhalif olur).

Büyük Türk lûgatinde rahmetli Kâzım, (kanık-satmak) karşılığında «şikâr kuvvetlerini kana alıştır-mak» demiş ve kanıksamak) tan hiç bahsetmemiştir.

Şimdi bu iki şeklin çözümlenmesine geçelim:

(Kanıksamak) ve (kanıksamak), iki bileşik fiildir. Birincisi, (kanıkmak) fiilinden gelmiştir. Gerek kullanışta gerek bütün lûgat kitaplarında (kanıkmak) kelimesi, «kana alışmak ve bir şeyi âdet edinmek» anlamlarındadır; kelimenin aslı (kan)dır. (Us) **dan** (usukmak), (dolu) **dan** (dolukmak), (yanmak) **dan** (yanıkmak) (1), (aç) **dan** (acıkmak) yapıldığı gibi (kan) **dan** da (kanıkmak) fiili yapılmıştır. Bu suretle yapılmış olan fiillerde dönüşlük (mutavaat) anlamı vardır. (2) Bu şekilde yapılmış olan fiile (-sa-) eki gelerek (ka-

(1) Usukmak, «akıllanmak, susmak»; dolukmak, «göz yaşla dolmak, ağlıyacak hale gelmek»; yanıkmak, «şikâyet etmek» anlamlarındadır.

(2) (Türk dilinde Ekler-Kökler üzerine bir Deneme) adındaki eserimize bakınız.

nıkmak) fiili meydana gelmiştir ki «kan dökmek istemek» anlamındadır. (Kanıksımak) fiiline gelince; bu kelimenin aslı, fiilden - yani (kanmak) fiilinden - gelmektedir; (yanık, yatık, sarık) gibi bu da kökü fiilden gelmiş olan bir sıfattır. Bu gibi sıfatları birer birer saymayı gerekli bulmadık; bunlar bütün lûgat kitaplarında «kanmış, aldatılmış» anlamlarınadır. İşte bu sıfattan «bozmak, yenmek» demek olan (sıymak) fiilinden başka bir şey olmıyan (-sımak) getirilerek ayrı bir şekil yapılmıştır.

Yukarıda saymış olduğum doğru gören kaynaklar, bu anlamı göstermektedirler. Türk dilini iyi bilmıyenlerin bu iki kelimeyi birbirine karıştırmaları senet olmaz; bu gibi çürük senetlere dayanarak hüküm çıkarmak ancak tembellerin ve bilgisizlerin işidir.

Nitekim D. L. T. sahibi de bu görüşümü tanıklamakta ve aşağı yukarı şöyle demektedir:

(«-sa-» eki, «si» ye çevrilince fail kendisine nispet olunan şeyin tabiatını alır ve içersinde bulunduğu halden başka hale geçer). Örnek olarak da (sücik sufsıdı, üzüm açıgsıdı) cümlelerini getirmiş, bu cümlelere anlam verirken «şarap sulandı = suyu çoğaldı, üzüm ekşidi = ekşilik üzümün tadını bozdu» demiş, işi bu kadarla bırakmamış, buradaki (sıdı) kelimesinin «kırdı» anlamına geldiğini de ayrıca söylemiştir (1).

Eski kaynakları bir yana bırakıyorum. Bugün bile bu ekle yapılmış bir takım kelimeler kullanılmaktadır. Orta Anadolu'da -hele dil zevkı bozulmamış olan köylülerin dilinde- kullanılan bu ekle yapılmış birçok ke-

(1) Bk: D. L. T. Kilisli Basımı c: 1, s: 237, Tercüme c: 1, s. 282.

limeler vardır; bir kaçını örnek veriyorum; Bogasamak = inek boga istemek, ersemek = kadın koca istemek, öysemek = özlemek gibi.

(Seni görür, senser; beni görür, benser) şeklinde güzel bir de atalar sözü vardır. Her ne kadar bugün (sensemek, bensemek) diye iki fiil kalıbı yoksa da, bu fiillerden gelmiş olan atalar sözü hâlâ yaşamaktadır ki «seni görür, sana yaltaklanır; beni görür, bana yaltaklanır» demektir.

Nitekim iyi bir halk ozanı bulunan Şemî de (öysemek) fiilini şu «öysedim ya rabbenâ canâna yol ver varayım» mısraında kullanmıştır.

«Görmek arzusu duymak» anlamına olan (görsemek) fiili de bugün kullanılmakta olan bir fiildir.

Artık bütün tanıklar karşısında (-samak, -semek) ekinin yalnız sıfatlara gelmeyip isimlere ve fiillere dahi geldiği; anlamında «duymak» dan başka «arzu etmek, istemek, olmak» gibi bir takım kavramların da bulunduğu; (-samak, -semek) eki ile (-sımak) eki arasında büyük kavram ayrılıkları olduğu meydana çıkmıştır.

Bu yazının yazılmasına sebep olan tenkidciye teşekkür ederim. O olmasaydı, bu yazı belki daha çok sonraları çıkardı. Elim erdikçe bu gibi kısa araştırmalar üzerine çalışacağım. Bundan sonra sıra (ağla ey gözlerim, ağla; ne gelen var ne giden) mısraındaki (ne) ler üzerine gelecektir.

«YOR» EKİ

Hal edatı olarak fiil köklerine getirilen (yor) eki hemen hemen bize mahsus gibidir.

Doğu türkçesinde (yor) lu fiil sıygası bulunmadığı gibi, doğu Anadolu Türkleri de böyle bir sıyga kullanmazlar. Azeristan Türkçesinde de bu sıyga yoktur. Buralarda «geliyorum, gidiyorum» denilecek yerde «geli-rem, gidirem» denir ki muzari sıygasıdır.

Bir çok eklerle edatlar gibi bu edat ta ayrı, başlı bir kelimeden gelmiştir. Bunun aslı (yürümek) fiilidir. Netekim İçelin batısında, Antalyanın doğusunda bulunan türkler bu sıygayı bugün bile «geliyörür, gidiyörür» diye kullanırlar. Bu konuşmanın düğümlendiği yer Akseki yöresi (havâlisi) dir. Nasıl ki şu türkde gelmiştir:

T Ü R K Ü

Her sabah her sabah şakıyıp durur.

Sanarsın âleme nur doğuyörür.

Hoyratın elinden içtiğim dolu

O da yüreğime dert oluyörür.

Şaşırdım yolumu nire gideyim

Putlar gibi suretine tapayım.

Dese gerdanından gel bir öpeyim

Kâkülün yüzüne perde oluyörür.

Meninski gramerinin (131) inci sayfasında (yor) edatının aslının (yürümek) fiilinden geldiği söylenmiş ve (geliyorum) kelimesinin, aslında (geliyürüyörüm) olduğu yazılmıştır.

(1790) senesinde İstanbulda Fransız sefarethane-sinde basılmış olan «Eléments de la langue Turque» adlı kitabın (109) uncu sayfasında dahi bu sıyga bu yolda gösterilmektedir.

(Divanü lûgat - it - Türk) te hal sıygası bizim bildiğimiz muzari sıygası olarak gösterilmekte ve «yor» lu hiç bir fiil şekli divanda geçmemektedir.

«Hicretin (937) yılında yazılmış olan «Müeyyiret - ül - ulûm» adlı Türk gramerinde bu sıygadan hiç söz açılmamıştır. Bundan anlaşılıyor ki bu şekil bize mahsus olduğu gibi yenidir de.

Bu sıyga Anadolu ve Rumelide (4) türlü kullanılmaktadır:

1 — Akseki taraflarında olduğu gibi (yörür) şeklidir: «Geliyörür, gidiyörür» gibi.

2 — İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerin kullanışdır: «Geliyor, oluyor» gibi.

3 — Anadolunun batı taraflarının söyleyişidir: «Geliyo, gidiyo» gibi.

4 — Erzincan'ın bir takım köylülerince bu sıyga «Geliyru, gidiyru» diye kullanılır.

5 — Beypazarı'nın Karasay tarafları Türkleri «Geliyürü, gidiyürü» derler.

6 — Trabzon taraflarında bu sıyga «Gidiy, geliy» diye söylenir.

7 — Gaziantep Türkleri de bu sıygayı Trabzonlular gibi kullanırlarsa da kelimenin sonunu onlar kadar çekmezler.

8 — Gerede, Mengen, Safranbolu tarafları halkının kullanışıdır; «geliye, gidiye» gibi.

9 — Deliorman halkının söyleyişidir: «geleyri, gideyri» gibi.

Türk Dili, sayı : 4 (1933)

BESİM ATALAY KAYNAKÇASI

Kitapları :

- 1 — *Sakarya Destanı*, Ankara, 1921, 8 s.
- 2 — *Türk Zaferine Armağan - Hilâfet, Saltanat ve Cumhuriyet Hakkında*, 1923.
- 3 — *Maraş, Tarihi ve Coğrafyası*, Ankara, 1923, 171 s.
- 4 — *Armağan*, Ankara, 1923, 39 s.
- 5 — *Türk Büyükleri ve Türk Adlart*, İstanbul, 1923 (ikinci baskı 1935), 177 s.
- 6 — *Müslümanlara Öğüt*, Trabzon, 1912, 183+8 s.
- 7 — *Baş Belâları*, İstanbul, 1926, 38 s.
- 8 — *Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul, 1924, 124 s. + 1 harita.
- 9 — *Tan Destanı*, Karahisar, 1336; 7 s.
- 10 — *Cönk*, İstanbul, 1931, 41 s.
- 11 — *Türk Dili Kuralları*, Ankara 1931, 110 s.
- 12 — *15. Yıl Destanı*, Ankara, 1938, 11 s.
- 13 — *Suna ile Çoban Hikâyesi*, Ankara, 1939, 69 s.
- 14 — *Divanü Lûgat-it-Türk çevirisi*, Ankara, 1939-1941 (4 cilt).
- 15 — *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini «Endeks»*, Ankara, 1943, 885 s.

- 16 — *Müyessiret-ül-Ulûm*, İstanbul, 1940, XX + 247 + 182 s. tıpkıbasım.
- 17 — *Türkçemizde Men-Man*, İstanbul, 1940, 55 s.
- 18 — *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, İstanbul, 1941, 383 s.
- 19 — *Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakâşalarımız*, İstanbul, 1940, 57 s.
- 20 — *Tanrı Kitabından Namaz Türeleri*, İstanbul, 1942, 15 s.
- 21 — *Ettubfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul, 1945, 300 s.
- 22 — *Türkçede Kelime Yapma Yolları*, İstanbul, 1946, 4 + 155 s.
- 23 — *Eş - Şüzûr-üz - Zebebiyye vel-Kutâ'it-Ahmediyye fil - Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul, 1949, VII + 4 + 70 s.
- 24 — *İsraf*, Ankara, 1950, 16 s.
- 25 — *Seng-Lâb Lûgat-i Nevaî (Mebani-ül-Lûga)*, İstanbul, 1950, X + 171 s.
- 26 — *Arapça ile Türkçenin Karşılaştırılması*, İstanbul, 1954, 64 s.
- 27 — *Türk Dili ile İbadet*, İstanbul, 1961, 135 s.
- 28 — *Hayvan Hikâyeleri ve Hayvanlardan Öğütler*, İstanbul, 1962, 175 s.
- 29 — *Kur'an-ı Kerim*, İstanbul, 1962 (2. baskı 1965), 756 + 6 s.
- 30 — *Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçe Türetme Sözlüğü*, Ankara, 1967, XVI + 152 s. + 1 resim.
- 31 — *Türk Dil Kurumu Hakkında Raporum*, İstanbul, 1960, 28 s.
- 32 — *Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri*, Ankara, 1968, 208 s. + resim.

- 33 — *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Ankara, 1967.
 34 — *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*, Ankara, 1970, IV + 452 s.

Yazıları :

- 1 — «Türk büyükleri», *Türk Yurdu*, sayı : 136 (1333).
- 2 — «Türk büyükleri», *Türk Yurdu*, sayı: 138 (1333).
- 3 — «Türk büyükleri», *Türk Yurdu*, sayı: 139 (1333).
- 4 — «YOR eki», *Türk Dili*, sayı: 4 (1933).
- 5 — «Dil ve Hayat», *Kopuz Mecmuası*, sayı : 6 (1939).
- 6 — «Türkçe bozuluyor», *Bozkurt Mecmuası*, sayı: 2 (1939).
- 7 — «Genel dil bilgisi», *Ulus Gazetesi*, 29 Ocak 1939.
- 8 — «Nasıl bir dil istiyoruz?», *Bozkurt Mecmuası*, sayı: 3 (1940).
- 9 — «Radyo ve Türkçemiz», *Bozkurt Mecmuası*, sayı: 5 (1940).
- 10 — «Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi dolayısıyla dil süzülmesine dair düşünceler», *Tan Gazetesi*, 27. VIII. 1940.
- 11 — «Divanü Lûgat'ın tenkidi münasebetiyle, M. Nuri Erdoğan'a cevap», *Yeni Sabah Gazetesi*, 2, 6, 7, 8. IX. 1940.
- 12 — «Divanü Lûgat-it-Türk tercümesinin tenkidi dolayısıyla Bay Atıf Tüzüner'e teşekkür ederken», *Yeni Sabah Gazetesi*, 4 . 15, 17. X. 1940.
- 13 — «İbrahim Alâeddin'in ziyaretini iade», *Tasviri Ef-kâr Gazetesi*, 11, 15. VI. 1940.
- 14 — «Türkçede (gelecek zaman) edatı», *Türk Dili, Türkçe - Fransızca Belleten*, sayı: 3-4 (1940).

- 15 — «Dil nedir», *İnkılapçı Gençlik*, 27.IX.1941.
- 16 — «Kutlu bir yıldönümü, dokuzuncu dil bayramı dolayısıyla», *Ulus Gazetesi*, 26.IX.1941.
- 17 — «Dil davası», *Çınaraltı*, sayı: 6 (1941).
- 18 — «Doğu illerinde yükselen kardeş sesi», *Çınaraltı* sayı: 1 (1941).
- 19 — «Türkçe davası», *Çınaraltı*, sayı: 2-3, 5, 9-10 (1941).
- 20 — «Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-lûgat-it Türkiyye», *Orbun*, sayı: 10 (1943).
- 21 — «Dil nedir?», *Son Posta*, 13.III.1945.
- 22 — «Türkçede (-samak, -semek) eki hakkında», *Türk Dili Türkçe-Fransızca Belleten*, sayı: 1-3 (1945), sayı: 4-5 (1945)
- 23 — «Kur'an tercümesi», *Dünya*, sayı: 5 (1956).
- 24 — «Birkaç Türkçe kelime», *Türk Dili*, sayı: 58 (1956).
- 25 — «Nispet (YA) sı meselesi», *Türk Dili*, sayı: 58 (1956).
- 26 — «İbretle okunacak bir tenkid örneği», *Türk Dili*, sayı: 63 (1956).
- 27 — «Hakikat saklanamaz», *Türk Dili*, sayı: 63 (1956).
- 28 — «Sayın Ağâh Sırrı Levend'e cevabım», *Türk Dili*, sayı: 65 (1957).
- 29 — «Sayın Ömer Asım Aksoy'a cevabım», *Türk Dili*, sayı: 65 (1957).
- 30 — «Bir düzeltmeyi düzeltme», *Türk Dili*, sayı: 68 (1957).
- 31 — «Ava giden avlanır», *Türk Dili*, sayı: 68 (1957).
- 32 — «Yine o mesele; nisbet (ya)sı», *Türk Dili*, sayı: 69 (1957).

- 33 — «Bir tartışma örneği», *Türk Dili*, sayı: 70 (1957).
- 34 — «İmrenilecek bir tartışmanın sonu», *Türk Dili*, sayı: 74 (1957).
- 35 — «Bir eleştirmeyi eleştirme», *Türk Dili*, sayı: 76 (1958).
- 36 — «Zaruri bir düzeltme», *Türk Dili*, sayı: 78 (1958).
- 37 — «Arapça ile Türkçenin karşılaştırılması», *Dinimizde Reform Kemalizm*, 8 (1958).
- 38 — «Arapça ile Türkçenin karşılaştırılması», *Dinimizde Reform Kemalizm*, 9 (1958).
- 39 — «Arapça nasıl bir dildir?», *Dinimizde Reform Kemalizm*, 4 (1958).
- 40 — «Yanlı kelimeler», *Türk Yurdu*, sayı: 273 (1959).
- 41 — «Açık konuşalım», *Türk Yurdu*, sayı: 275 (1959).
- 42 — «Yeni Türkçe Sözlük», *Türk Yurdu*, sayı: 278 (1959).
- 43 — «Bilgi işlerinde kızmak olmaz», *Türk Yurdu*, sayı: 279 (1959).
- 44 — «Örnek bir tartışmaya cevap», *Türk Dili*, sayı: 100 (1960).
- 45 — «Gerçek değişmez değiştirilemez», *Türk Yurdu*, sayı: 283 X (1960).
- 46 — «Türk Dil Kurumu», *Türk Dili*, sayı: 160 (1965).
- 47 — «Agâh Sırrı'ya bir cevap daha», *Türk Dili*, sayı: 161 (1965).
- 48 — «Türkçe içi», *Türk Yurdu*, sayı: 284 (1960)

6948/

140 TL.